

PROLETAARNE REWOLUTSIOON EESTIS

Narwa Kreenholmi wabriku töolistewanem **Amalie Kreisberg**, keda 1906. a. aprilli lõduspäewadel Jamburgi türnis wägistati ja lõpuks ära tapeti. Maeti 1. mail 1906. a. Narwa töölistkogu rongikäiguga. Surmukeha wõeti politsei poolt tööliste käest ära ja maeti maha. (W. „Prof. Rew. Eestis“ nr. 1.)

Kominterni Eesti sektsiooni kirjastus, Leningrad

Wasutaw toimetaja Aleksander Waltin

SISUKORD:

	Lhk.
A. Waltin — talurahwa liikumine Saaremaal läinud aastasaja lõpul	1
Politseidepartemangu arhiivi andmed 1905. a. Narwa organisatsiooni kohta	8
K. Maxim — Mälestused 1905. a. ja eelmis- test aegades! Tartus	18
Ed. Ott — 16. oktoober 1905. a. Tartus . . .	34
J. Liiw — Mõned mälestused 1905. a. liiku- misest Pärnus	35
Muljed punastel päewadel Tartus	38
Sm. Eesopi kogutud luuletused — Wiimne tee, Mälestuseks, Surma oda	39
Punakaardi organiseerimine ja wõitlused	
J. Kanter — Keila lahingust ja sellele järgne- wast ajast	41
W. Kersa — Palewre punakaardist	43
A. Luht — Wana-Suislepi punakaardist	43
Otto Malmberg — Lehtse walla, Järwa maak. punakaardist	48

Talurahwä liikumine Saaremaal läinud aastasaja lõpul

Tsaar Aleksander III „reformide“ ajajärk tungis ka piirimaile. Mõisnikkudele, kes täielikult Baltimaa peremeestena saksastamise poliitikat ajasid, seadis tsariwalitsus wenestamise poliitika wastu.

Üliõpilaste ja tööliste wäljaastumised tsariwalitsuse ja tema kurnamisekorra wastu suruti halastamata maha, muulasi peeti riigi äraandjateks ja alamat sorti rahwasteks. Nende tarwis seati mõisnikkude organisatsioonide kõrwale igasse maakonda talurahwaasjade komissarid ametisse, tunnistati wene keel koolis peaõppeaineks. Wenelastest koolideinspektoriid walwasid ühes talurahwaasjade komissaridega talurahwa meelsuse järele ja sillakohtute asemele asutatud rahukohtunikud selle järele, et wene tsaririigi huwid ei kannataks.

Ühenduses uute ministeeriumikoolide asutamisega Baltimaal hakkasid saarlased 1897. a. maakonnaülemale Kassatskile sõjariistus wastu. Seda sündmust arutas teatud piirides sel ajal wene kui ka eesti ajakirjandus, kui haruldast juhtumist. Püüame selle huwitawa sündmuse üle siin ülewaate tuua.

Enne, kui sündmuste käigu juurde minna, tuleb siin selleaegse Saaremaa majandusliste, poliitiliste ja kultuuriliste olude juures peatada, et wõimalust anda sündmuse põhjusi ja selle arenemiskäiku näha.

Saaremaa ja Muhumaa elasid minewa aastasaja teise pooleni ise oma ette, peaaegu lahus mannermaast. Läbikäimine kindlamaaga oli mõisnikkudel ja kaupmeestel wõimalik. Meremehed olid harwad pääsukesed, kes saartele teateid tõid selle üle, kuidas wäljaspool elatakse. Aastasaja teisel poolel algab Saaremaa kehwea rahwa seas tung maalt wälja, tööle pääsemiseks, hoogu wõtma, hakkab ka kibedate elamiswõimaluste sunnil ja teiste töölistega kokku puutudes rahutu meeololu ennast awaldama. Ta kannab mõisnikkude ja sakste wastast ilmet.

Palgaolud olid saartel kuulmata madalad, makseti 5—10 kop. päewas. Minewa aastasaja lõpul tõusis töötasu suwel mõisates 18—28 kop. päewas. Seitsmekümnendatel aastatel maksis Muratsi parun Buxhōwden kõõgitüdrukule Miina Niitile 5 rubla rahas ja poolteist paari saapaid¹⁾ aastas. Mujal makseti weel wähem. Talupidajad olid landrati ehk pärismõisa maade rentnikud ja tasusid oma rendi mõisale tööga, ja sellest peale, kui nende pojad juba Ülemaal tööl käisid, ka rahaga.

¹⁾ Poolteist paari saapaid makseti selleks, et hea teenija ära ei läheks; halwale makseti üks paar.

Olgugi et mõnelgi mehel rahaga võimalik maksta oli, nõudis mõisnik tihti peale tööga tasumist, kuna see talle kasulikum oli.

Wiimaks (1900.—1905. aastatel käis mannermaal iga aasta 4—6 tuhat meest tööil) toovad juba sügisel kõik kodutulijad töölised Ülemaalt mõned kümned tuhanded raha saartele kokku, suur osa sellest rändab saarte kaupmeeste ahnetesse kukrutesse ja woolab saartelt tagasi välja, kuid saartele jääb teda ka ikkagi natukene. Kohapealsetest töövõimalustest võiks nimetada ainult Wildenbergi nahawabrikut, kus töölised, kes (300 mehe ümber) 6—12 rbl. kuus teenisid ja mõisa teomehi (1000 mehe ümber), kes rahapalka sugugi ei saanud.

Mõisas olid töölised kahesugused, ühed teenisid renti tasa, teised said 4—6 wakka rukkid suve pealt, mis raha peale arwates 8—12 rubla välja tegi.

Kirjanduses oli sel ajal waimulikkudel toodetel suur ülekaal. Kuresaares andis Hartwig parun von Sass ajalehte „Saarlast“ eesti keeles ja „Arensburger Wochenblatt“ saksa keeles, mõlemad „Ristirahwa Pühapäewa Lehe“ waimus, välja. Rahwa kokkukogumise paigaks oli kirikukõrts, kus „pattu“ tehti ja mõni samm kaugemal kirik, kus „pattu“ andeks anti.

Saari walitsesid mõisnikud. Eesti-, Liiwi- ja Kuuramaal oli igaühel oma mõisnikkudekogu oma peamehega; Saaremaal, kui maakonnal, ühes Muhusaarega, oli oma mõisnikkudekogu ja mõisnikkude peamees, kes nagu iga mõisnikkude peamees, peale alalise kirjawahetuse kord aastas Peterburis tsaarile maakonna seisukorra üle käis aru andmas. Nende organiseeritud¹⁾ mõisnikkude maadel elasid talupojad karjamaal ehk sooserwal wabadikkudena. Kroonuwalla talumaadel asuwad wabadikud olid pisut parematel maalappidel, sest nendele ei annud maale asumise luba mitte mõisnik, waid talupojad ise.

Weneusu Baltimaale tulemisega lubati weneusku minejale maad ja muid meelitusi, mille tagajärjel kerkiwate wene kirikute ümber Saaremaal terwed wabadikkude külad tekkisid (Leises, Uuemõisas, Tornimäel jne.)

Tööjõudu oli mõisnikkudel küllalt ja Saaremaal ei tunta kandimeest ega selle tingimisi.

* * *

1889. a. wõetakse talurahwa omawalitsuse uuendamine Liiwimaal ette, muu seas ka Saaremaal. 5. dets. määratakse Joosep Klementjewitsch Kassatski Kuuramaa aktsiisivalitsusest Pärnu maakonna esimese jaoskonna talurahwaasjade komissariks. Pärast muudeti see käsk ümber ja Kassatski saadeti sama amet peale Saaremaale. Sel ajal jagunes Saaremaa maakond 113 wallaks²⁾. Oli tarwis wäiksed wallad suuremateks üksusteks teha. Kassatski ei tunnud maad ja sellepärast wõttis ta endise kihelkonnakohtu sekretäri Krause omale abiks. Krause jagas Saare,

1) Saaremaa pindala on 2964,1403 klm. 1900. a. elas Saaremaal 66,187 in., neist Kuresaare linnas 4038 in., 1926. a. aga 57,157 in., seega oli elanikkude arw 25 aasta kestel Saaremaal 9030 in. wõrra wähenenud.

2) Saare maakonnas oli kokku 61 landrati-, päris-, kroonu- ja kirikumõisat.

Muhu ja Ruhnu saared 18 wallaks. 1896. a. määratakse Kassatski Saare maakonna ülemaks parun Nolkeni asemele, kes temale abiliseks jäi ja Kassatski asemele talurahwaasjade komissariiks 27. okt. Babanow. Terro-rit kõwendati, sest selleagne sandarmite ülem Sipailow uputati kellegi poolt meres ära, kuid süüdlast ei leitud. Politsei oli ööd kui päewad lahinguwalmis ja urjädnikute arwu suurendati.

Kassatski nõudis, et iga wald omale toreda wallamaja ehitaks, peale selle weel mitmekordsed ministeeriumi koolimajad, mille järele wallamaks 50—80 kop. pealt aastas 10—15 rubla peale inimese pealt tõusis.

Kutsuti wallawolimeeste koosolekuid kokku, kust Kassatski ise osa wõttis ja kui tema ettepanek seal läbi ei läinud, siis lõpetas ta koosoleku ära ja kutsus uusi koosolekuid seni kokku, kui tema ettepanek wastu wõeti. Koosolekule mitteilumujaid trahwis Kassatski rublaga wõi saatis ühes wastuhääletajatega Kuresaarde wangi¹⁾.

Uute wallamajade ehituse ettepaneku wõtsid wallad, peale Ruhnu- saare, kõik wastu. Ministeeriumi koolimajade ehitamise ettepanekud wõt- sid wastu ainult kolm: Muhu-Hellamaa, Kaarma-Suurwald ja Lümada wald. Kogula walla külge liitis ennast Wana-Lõwi wald ja wiimase wallamaja hoone läks ministeeriumikooli alla.

Sunduslik töökohustus seati sisse. Wabadikud ja maatamehed pidid metsas ehituspuid walmistama ja paemurrus kiwe murdma, kuna hobuse- mehi sunniti neid kohale wedama. Tasuta töö ja hirm tulewaste suurte wallamaksude ees lõikas inimestele rindu: õhati, ägati, kiruti, otsiti wäl- japääsu. Alles hiljuti mahakustutatud „mustast wõlast“²⁾ oli lahti saa- dud, ja nüüd jälle uus koorem turjal! Pealegi nähti siin algust, kuid lõppu mitte kusagil.

Katkes saarlaste kannatus. Lümada walla Audla küla mehed ütlesid töökohustustest lahti. Wallawanem Jüri Rattas lasi töö Audla meeste kulul ära teha. Mehed aga ütlesid ka tehtud töö wäljamaksmisest ära. Asi wõttis teise kuju ja sellest kõneleb siin ametlik

Süüdistuse akt.

13. okt. 1894. a. wõeti Lümada walla wolikogus otsus wastu kahe- klassilist ministeeriumi koolimaja ehitada. Wald lubas omal kulul kooli- maja üles ehitada, kui riigi poolt iga aasta tuhat rubla abiraha antakse.

27. märtsil otsustati abiandmine jaatawalt. 1895. aastal ja 12. okt. 1896. a. otsustas wald weel tükk maad koolile mesilasteaia asutamiseks juurde anda ja maksuta põletispuude saamist kroonu metsast nõuda, mis ka pärastpoole täideti. Tarwilik raha wõeti walla magasinini kapitalist, mida wald 15 aasta jooksul kohustas tagasi maksta. Maatamehi kohus-

¹⁾ Iseloomulik on see, et Eesti riigikogu nüüd selle wene taluraha ametnik- kude hääletamisesunni ja trahwimisepraktika põhiseadusesse wiib, eesti kodanlastest ja sotsfaschistidest rahwuslaste südamlisel ühelmeel.

²⁾ „Mustaks wõlaks“ nimetati ikalduse aastatel (1839—1841) saadud riigi abi tagasimaksmist, mis talu peal lasus ja uuele omanikule edasi läks. Must wõlg oli Saare- maa kohta 10.574 tsetwerikku 17½ karnitsat otre ja rukkid. 1839—1841 a. oli nälgijatele Liiwimaale 200 tuh. ja pärast Liiwi- ja Kuuramaale kokku 300 tuh. rubla abi antud ning 50 tuh. tsetwerikku rukkid, millest osa Saaremaale anti.

A. W.

tati palke ja kiwe muretsema, hobusemehi neid kohale wedama. Ehitust juhatas eriline ehituskomisjon, esimeheks oli wallawanem. Algul ei olnud Lümada wallal midagi ehituse vastu, pärast tõusis aga nurin, ilma et selle põhjust õieti teada oleks olnud. Kui wolikogu 29. weebr. 1896. a. määras, et iga talumees kolm palki metsast kohale peab tooma, tuli pahameel awalikuks. 7. märtsil andsid kolme küla elanikud teada, et nad määratud kohustusi ei täida ja ehitajate hulgast wälja astuwad. Töökohustustest ja enda kulul teistele nende tehtud töö eest maksmisest ütlesid nad ka ära. Et äraütlemine wastuhakkamise kuju wõttis, siis otsisid kohalised wõimud abinõusid, kuidas tööraha sisse nõuda.

Sellepärast palus Saaremaa talurahwaasjade komissar (Babanow — A. W.) kohalist kreisiülemat (Kassatskit — A. W.) jõuga appi tulla, et Lümada walla Audla küla elanikkudelt töowõlga sisse nõuda.

Et wastuhakkamist karta oli, wõttis maakonnaülem oma abilise parun Nolkeni, kolm kordnikku, kuus linnawahti ja ühe kantselei ametniku kaasa ja läks 23. aug. 1897. a. hommikul kella kuue ajal talurahwaasjade komissari Babanowi ja wallawanema Ratasega teele. Kella 8 ajaks jõuti Lümada wallamaja juurde, kus wallawanem Ratas töötas. Siit wõttis maakonnaülem mõned wallametnikud ühes ehitajaga kaasa; nõnda oli koos 30 meest. Mindi 10 wersta wallamajast asuwa Audla küla poole teele. Weel oli poolteist wersta külani, kui tee alla pandud miin plahwatas, linnawahi Sepa pikali paiskas ja mullaga üle puistas. Teised wiga ei saanud. Järelwaatamisel selgus, et miin oli püssirohuga laetud ja koduselt walmistatud. Miini süütajat tabada ei saadud.

Mäe tagant külast kõlasid püssipaugud, mille peale ametnikkudega kaasasolewad talupojad argtuse pärast ära jooksid. Mäekünkalt paistis küla, küla ääres palju rahwast, naisi ja mehi. Ametnikke nähes hakkas rahwas käratsema ja püsse laskma. Hobused jäeti kingule ja maakonnaülem läks oma abilisega edasi. Waewalt olid nad laskmise kaugusele jõudnud, kui neid püssitulega, kiwide ja kaigastega vastu wõeti. Esimeseks sai linnawaht Ülem haawlitega otsa eest haawata. Linnawahil Tuulingul tungisid haawlid pükstest ja linnawahil Gegenfeldil pükstest ja sinelist läbi. Wastupanek oli nii äge, et kangekaelsusega midagi teha ei saadud ja sellepärast astus parun Nolken mõned sammud edasi ja lehwitas walget rätti, et kõnelda; wastuseks tuli kiwisadu. Nüüd jooksis üks meremeheriides mees teise juurde, kellel püss oli ja hüüdis: „Anna kuradile tuld!“ See pani püssi palge ja sihtis Nolkeni peale, laeng läks aga mööda. Teised laadisid püsse. Ametnikud pöörasid hobuste juurde tagasi, neile pilluti kiwidega järele ja lasti püsse.

Kaasasolijad ei tunnud kõiki wastuhakkajaid. Ainult neli härraste saatjat: Kaarel Hint, Toomas Fors, Mihkel Knaps ja Jüri Wakepea tundsid mõnda, kes teisi juhatasid, neist nimetasid nad Madis Tamme, Laas Sigust ja teisi wastuhakkajaid: Priidu Metsa, Kaarel Miilast, Miina Oja, Liisa Linki, Miina Linki, Liisa Oja, Karoliine Linki, Jüri Paju, Eewa Sigust, Maria Linki ja Jaan Tellerit. Need wangistati pärast ja süüdistati nuhtluseseaduse §§ 13, 263 ja 266 põhjal. Uurimise all olles ükski enast süüdi ei tunnistanud, kõik kinnitasid, et nad ühtegi wastuhakkajat ei tunne ega wastuhakkamisest osa wõtnud ei ole.

Kohe nõudis Kassatski Riiast telegrahwiteel abi ja paari päewa pärast tuli Riiast kaks roodu sõjawäge Kuresaarde, kes Lümada „mässu“ maha suruma saadeti. Sõjawäele wastu ei hakatud ja paari-kolme nädala pärast wiidi soldatid Riiga tagasi.

Nüüd algawad kohtuprotsessid mitte ainult wastuhakkajate üle, waid ka Kassatski, wallawanema Jüri Ratase ja teiste üle.

Audla küla talupoegade asi tuli 4. ja 5. mail 1898. a. Riia ringkonna-kohtu wäljasõidul Kuresaares arutusele. Süüaluseid kaitsesid neli adwokaati, kes näitasid, et Audla mehed wastuhakkamisel ärritatud olnud ja nimelt olewat koolimaja ehitamine nendele wastutahtmist peale sunnitud ja wallawanem Ratas olewat nendega jälgilt ümber käinud. Pealegi ei olewat ühegi süü küllalt selge. Kahetunnise nõupidamise järele mõisteti: Laas Sigus, Peeter Paju ja Madis Tamm kõigi iseäraliste õiguste kaotamisele ja esimene kaheks ja teised 1½ aastaks wangiroodu, Kaarel Miilas ja Priidu Mets üheks aastaks, Jaan Namm ja Jüri Paju kaheks kuuks wangi; Mihkel Tammik kaheks kuuks politseiarresti, Liisa Link, Miina Link, Karoliine Link, Marie Link ja Emma Sigus üheks nädalaks politseiarresti. Jaan Tõsine ja Jaan Teller, kes aasta wangis istunud, mõisteti õigeks. Kohtukulud jäeti süüaluste kanda.

Peale selle kirjutas parun Sassi „Saarlane“ (nr. 20, 1898. a.): „Süüdlastele on kerged trahwid mõistetud. Õiguse pärast oleks neid pidanud 20 a. sunnitööga karistama.“

1899. a. oli, nagu see tsaari ajal wiisiks, õiguste kaotajate asjus pärast nende poolt wangiaja äraistumist Siberi asumisele saatmise küsimus Lümada walla wolikogus hääletamisel. Ühelhäälel otsustati wangist wabanejaid walda tagasi wõtta. See oli tumm heakskiituse awaldus oma kangelastele. See oli saarlaste palawam soow.

* * *

Igal wallal oli nüüd käes oma 4—5-tuhandelised wallamajad toredate ruumidega, 18—20-tuhandelised (selle aja hind) mitmekümne toalised, kahe- ja kolmekordsed ministeeriumikoolid Muhu-Hellamaal, Kaarma-Suures wallas ja Lümadas, kus walitsuse poolt usaldatud kooliõpetajad wene keelt ja suurt wene waimu õpilastele tuupisid. Neid koole boikoteeriti alguses kõwasti. Muhus arenesid lood isegi wastuhakkamise jutudeni. Olid Audla „wastuhakkajad“ karistatud, siis hakkas kohtupidamine warsti wägiwallatarwitajate ja kelmide üle.

Kui Kassatski 1896. a. maakonnaülemaks sai, tuli tema asemele Babanow talurahwaasjade komissariks. Kahe aasta pärast, 18. jaanuaril 1898. a., teatab Babanow salakirjas Liiwi kubernerile, et Kassatski talurahwaasjade komissariks olles suured rahasummad on ära raisanud. Esialgne uurimine tegi selgeks, et K. ilma waldade wolitusetu waldade jaoks materjaale ostes kelmusi oli korda saatnud. Administratiiwse uurimise järele algas kaelakohtuline uurimine. Uurimist toimetas Riia tähtsate asjade uurija S. I. Wassiljew.

Asi oleks ehk ära sumbutatud, kuid wallawolikogude ja wallakirjutajate pealekäämisel sai see wõimatuks.

Neid wallawanemaid, kes Kassatski walla- ja koolimajade ehitamisele vastu seisid, oli ta linna kutsunud ja wangistanud. Mõni wallawanem lasti 7 päewa ära istuda, lasti paariks päewaks kodu ja pandi jälle uuesti seitsmeks päewaks wangi. Ka „kangekaelsemate“ wallawolikogu liikmetega tegi K. samuti. Kes kutse peale linna ei ilmunud, seda lasi K. kodus arreteerida ja walla kulul linna küütida. Lümada walla wolikogu koosolekul arreteeris ta ühe wallawolikogu liikme selle eest, et wolinik oli koosolekul teisele midagi kõrwa sisse rääkinud.

Walla ja ministeeriumi koolimajade mööbli ostmist toimetas K. ilma waldade wolitusega. Kui keegi K-lt ostetud asjade kohta kwiitungi nõudis, wastas K.:

„Mina ise olen kõige suurem kwiitung.“

Kogula wallawanem kutsuti linna seinakella vastu wõtma, ja kui wallawanem teatas, et temal sarnane kell juba odawamini ostetud on, siis sundis K. wallawanemat kella vastu wõtma, lükkas teda uksest wälja ja löi rusikaga.

Abruka walla wolikogu otsustas kubeneri ja keisri piltisid mitte vastu wõtta, mida ka sekretär protokolleeris. Kui wallawanem K-le sellest teatas, peksis wiimane wallawanema läbi.

Saare ja Muhu waldade jaoks tellis K. Riiaist ilma waldade wolitusega:

18 tulekindlat rahakappi, 18 kantselei kappi wallakohtutule, 17 üksust mitmesuguseid asju läbisõitwate ametnikkude jaoks wallamajadesse asutatud tubadele, 18 Aleksander III pilti, 16 seinakella, 18 Nikolai II pilti, 18 kuberner Sinowjewi pilti, 10 trümoos peeglit, kalewit ametnikkude tubade ilustuseks, jumalakujusid, nende ette lampisid, raamatuid, riigikullisid, hoowimärkisid, pitsateid jne. Kõike kokku oli 10.870 rbl. 73 kop. eest.

Siin oli K. kahte wiisi wõltsimisi toimetanud: 1) omale waldade arwel mööblit ostnud ja 2) waldadele kallimalt müünud, kui ostnud. Tehti kindlaks, et esimesel wiisil oli ta 3421 rbl. 98 kop. ja teisel 387 rbl. 73 kop. wõrd waldasid nõõrinud. See oli 35 prots. waldadele Kassatski kaudu tehtud wäljamineku summadest.

Näit.: K. tellis 18 teraskappi — 50 rbl. tükk Riiaist. Waldadelt wõttis ta 100 rbl. tükk. Ta lasi 9 walda, igaühte 100 rubla panka maksta, ja iga wald sai 100-rublase kwiitungi vastu. Pangast lasi ta selle 900 rubla rahakapiärile wälja anda ja sai üheksa 100-rublast kwiitungit. Wiimasele 9 wallale andis ta rahamaksimisel 100-rublase kwiitungi vastu. Nõnda said üheksa walda pangakwiitungid, teised üheksa aga rahakapiäri kwiitungid ja tagajärg oli see, et 900 rubla K. tasku läks.

Saarlaste aastatepikkuse pealekäämise tagajärjel arreteeritakse (ajalehtede teatel) K. ja saadetakse Riiga. Kolme aasta pärast mõistetakse K. §§ 354 ja 1412 põhjal iseäraliste õiguste kaotamisele ja 1¹/₂ aastaks wangirootu.

Prokurör oma süüdistuskõnes kiitis K-t eeskujulikuks maakonna-ülemaks, kellel aga oma väiksed nõrkused olewat. Saaremaa esitaja, talupoeg, nõudis Saare waldadele üle nelja tuh. rubla kahjutasu mõistmist. Kohus rahuldaskaldade nõudmise 2254 rbl. 97 kop. suuruses.

Nüüd oli kord wallawanema Jüri Ratase käes. 3. mail 1899. a. arutati Riia ringkonnakohtu väljasõidul Kuresaares Jüri Ratase süüasja. Ta oli wallawanemaks olles walla kassasse Jaan Klooka nime peale wale arwe 39 rbl. 45 kop. peale sisse annud. J. Ratas mõisteti 1 aastaks 6 kuuks wõltsimise eest wangirootu, jäeti aga Kassatski ettepanekul wabadusesse, kui ausa teenistuse eest, „hoolsuse eest“ auraha saaja.

Järgmisel, 1900. a. 21. sept. mõistis sama kohus Ratase 2½ aastaks wangirootu selle eest, et Ratas, õösel 9. jaanuaril enne wallakassa üleandmist uuele wallawanemale, kassa wallamajast läbi akna ära warastas.

Rõõmsalt hingask nüüd Saare kehwa ja maatarahwas oma wõidu üle.

Ratas istus oma wangiära, müüs talu Saaremaal maha ja asus Kostroma kub. Kineshma kreisi põllumehena, mesinikuna elama.

Oli weel üks kohus.

Waene wabadik, tööline Rein Ö., teraw luuletaja „Ratta Reinu“ nime all, oli kibeda pilkelaulu K. ja Ratase üle luuletanud. Ta oli 28. sept. 1898. a. Riia ringkonnakohtu ees wastust andmas. Rein ei salanud oma süüdi ja kohus mõistis teda kolmeks päewaks politseiarresti.

Niisugune oli Kassatski aeg, mis omal ajal ajakirjanduses ja rahwas seas suurt kõmu ja huwitust äratas, üldjoontes, mida mul korda on läinud ajakirjadest laialipillatult kätte saada.

Kes oli Kassatski?

Kassatski isa oli riigiametnik ja pärast surma anti talle mõisniku seisus. Joosep Kassatski õppis kreisikoolis, siit heideti ta ulakuse pärast välja. Nüüd wõtab tema sugulane, gümnaasiumi direktor K. teda oma juurde koolitada, siin warastab ta kulduuri ja muid asju ning onü kihutab teda minema. Selle järele astub K. Grodno maamõõtja Iwanowitshi juurde kutsariks. Siit läheb Kassatski Bogorodski, paneb seal mõisnikkudekogule palwe ette rahukohtunikuks hakata. Saab luba. Tema kirjaoskus äratab kahtlust, talt nõutakse haridusetunnistust. Seda tal ei ole ja ta lahkub ametist. Pärast seda wabritseerib ta omale inseneri tunnistuse ja astub teedeministeriumi inseneri-taksaatorina tööle, siit Kuura kubermangu aktsiisiwalitsusesse ja siis Saaremaale.

Ta õige nimi on Kossatski.

Ta sugulasel oli 8 suurt maja, mis 3000 rubla aastas sisse tõid. See hakkas lõpuks jooma ja Kassatski pettis alkoholihaigelt sugulaselt majad oma nimele, müüs need ära ja jõi raha maha.

A. Waltin.

Politseidepartemangu arhiivi andmed 1905. a. Narwa organisatsioonide kohta

Täienduseks „Proletaarne Rewolutsioon Eestis“ nr. 1 ilmunud kirjeldusele „Töölisel liikumine Narwas a.a. 1895—1906“, toome siin kokkuvõtte tähtsamatest sandarmite dokumentidest 1905. a. kohta, kui ka huwitavamad dokumendid terwelt.

Materjalid 1905. a. kohta Narwas on end. politseidepartemangu arhiivis nelja kirjakoitesse koondatud. Esimese kolme kaanekirjad toome alamal (lisa nr. 1), neljas puudutab Põderi ja Waasi poliitilise ustawuse uurimise küsimust. Politseidepartemangu ja sandarmite waheline kirjawahetus Narwa 1905. a. liikumise kohta kujutab wäga huwitawalt selleaegsete tsaarisulaste äärmist argtust, teadmatust ja pealiskaudsust selles küsimuses.

Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse ülem kirjutab 4. detsembril 1905. a. (lisa nr. 2) politseidepartemangule, et ta „teateid sai“ Narwas organiseeritud „Sotsiaaldemokraatlike tööliste partei“¹⁾ osakonna kohta, mille eesotsas seisawad apteegikaupluse omanik Waas raamatukaupluse omanik August Põder ja meile tuntud selleaegne „rahwamees“ ja püüdnud saamiseks oli tõesti wiimane aeg, kuna see organisatsioon juba oktoobripäewil asutati ja, nagu me juba waremalt awaldatud andmetest teame, täiesti põranda peal töötas. Aga weel detsembri alguses on ta sandarmitele kõwaks pähkliks, millest nad sisuliselt kuidagi jagu ei suuda saada. Nad kurdawad ülemusele, et see organisatsioon sedawõrt „kinnine, kindel ja ettewaatlilik“ olewat, et temale kohe päris ilmwõimata lähedale pääseda. Kuna ärahirmunud sandarmitel „kõik töölised rewolwritega warustatud ja gruppides käiwad“, siis nõutakse nende waolhoidmiseks sõjalist abi — „Narwa garnisoni toetamiseks...“ „kawatsetawa sõjariistus ülestõusu puhul“. Kõrgem ülemus ei lepi aga ainult sellega, et „ninamehed“ — Waas, Põder ja Sibul — administratiivkorrast wälja saadetaks, nagu seda Narwa sandarmid kawatsetawad, see ülemus nõuab enne asja üle täielikuma teateid, ta ei lepi sellega, et Narwa nuhkide teatel sellesse organisatsiooni „kuni 20.000 liiget wastu kawatsetakse wõtta.“²⁾

Ka järgmises wahekirjas, 19. dets. 1905. a., jorutawad sandarmid sedasama, nähtawasti pole nad ikkagi weel mahti saanud organisatsioo-

¹⁾ Nagu me juba teame, oli „Waasi partei“ Tartu „Uudiste“ juures organiseeritud „Eesti sotsiaaldemokraatlike (föderalistlike) partei“ osakond ja mitte W. S.-D. T. P.

²⁾ Tõeliselt oli sel organisatsioonil ainult mõnisada liiget.

Toim.

nile lähedale pääseda ja toidawad ülemust oma ettekannetes, nagu waremalki, ainult turujuttudega. Ülemus nõuab uuesti täielikumaid teateid Narwa asjade üle.

3. jaan. 1906. a. saadawad sandarmid politseidepartemangule „täielikumaid teateid“ (lisa nr. 3). Aga ka siin on weel kapsad ja pudru sega-mini wisatud, Eesti s.-d. ja W. S.-D. T. P. juhtiwad liikmed ühte ritta pandud ja tööliste rewolutsiooniliikumise tegelaste hulka ka kooliõpetaja Jaks mahutatud, keda meie kõigil aegadel kui agarat eduerakonna jüngerit tunnud oleme.

Kuni lapsikuseni läheb aga tsaarisulaste jaburdamine, kui keegi isehakanud nuuskur, nagu teda sandarmid ise nimetawad, parun Wolff, kel-
lel eesmärgiks politseiniku koha saamine, sandarmitele teatab, et Liigowo jaamas kellegil „ristitud juudil“ sõjariistade ja lõhkepommide ladu olewat, mida Narwast eestlased Pöder, Tõnisson ja Sibul („Zibulkas“) sinna toimetanud. Tõnissoni nimelist otsides leiawad sandarmid korruga, et see wististi keegi muu ei ole, kui meile tuntud eduerakonna juht Jaan Tõnisson, kes neil päewil samas karskuseseltsis „Wõitlejas“, kus Waas ja Pödergi, „sütitawaid kõnesid“ olewat pidanud. Läheb tükk aega, enne kui sandarmid otsusele jõuawad, et sel Tõnissonil pommidega ja sõjariistadega midagi ühist ei ole. Senikauaks aga, kui see selgus, pisteti ka Koodi-Jaan W. S.-D. T. P. Narwa osakonna peategelaste nimekirja.

Kokku on sandarmid Narwa parteiorganisatsiooni koosseisust Narwas (ühes eduerakonna juhiga) 22 in. kindlaks teinud, kuigi täieline nimekiri puudub (lisa nr. 4). Et Narwa sandarmid omale liiga palju aega wõtsid Narwa asjadesse selguse muretsemiseks, käskis siseasjade minister „ninamehi“ kohe kinni wõtta, mis 8. jaan. 1906. a. ka täideti. Wangi pandi Nikolai Waas ja Reinhold Pöder, kuna Sibul põgenes, August Pöder oli juba warem põgenenud.

Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse teadaandest, 14. jaan. 1906. a., on näha, et 7. jaan. Narwa wabrikutes 9. jaan. esimese aastapäewa puhul lendlehti laiali laotati. Agentuurandmete põhjal olewat sandarmid kindlaks teinud, et W. S.-D. T. P. Narwa komiteesse kuuluwat: Aleksander Smirnow, Kristjan Kõrwe, August Pöder, keegi „tundmata juudisoost isik“ ja Smirnow; Kõrwe¹⁾ ja August Pöder olewat põgenenud.

R. Pöderit süüdistatakse weel selles, et ta 4. dets. 1905. a. Jõhwis ärapeetud koosoleku üle kuulutuse on trükkinud ja sellest koosolekust ise osa wõtnud, kuna selle koosoleku tagajärjel Eestimaal rahutused olewat alanud, ja Waasi, et ta oma apteegi-magasinis lõhkeainete kokku-seadmiseks tarwilikke ollusi hoidwat (lisa nr. 4).

Selles asjas, mida sandarmid W. S.-D. T. P. Narwa organisatsiooni asjaks nimetawad, otsustasid sandarmid wastutusele wõtta 11 in.: Bekina, Kõrwe, Korsunskaja, Kursin, Spitzberg, Koll, Fürst, Feodorow, Smirnow, Pöder ja Sibul.

Edaspidisest kirjawahetusest leiame, missugune „hirmus rewolutsioonäär“ Nikolai Waas oli (lisa nr. 5 ja 6). Wäga arusaadaw, kuidas ta siin süüdistatawast korruga tunnistajaks ja pealekaebajaks sai.

¹⁾ Kõrwe oli, nagu me eespool juba kirjutasime, W. S.-D. T. P. liige, partei asjus sõidul ja wõeti Narwa tagasi tülles Bekina korteris kinni. Toim.

Nagu dokumendist (lisa nr. 5) näha, peeti 1907. a. sügisel Peterburis kohut „W. S.-D. T. P. Narwa osakonna tegelaste“ asjus.

Läbiotsimiste, kinniwõtmiste ja sandarmite uurimiste üle 1905. a. parteilise tegewuse kohta Narwas leiame politseidepartemangu nimetatud kirjakohtedes veel järgmisi andmeid:

18. jaan. 1906. a. teatab Narwa sandarmiwalitsuse ülem, et Maria Iwani tütar Bekina (Gustaw Kõrwe abikaasa) 92. Petshorski jalawäe polku lendlehtede toimetamise eest (asi algatati polgu ülema teadaandel (lisa nr. 1) ühes Kõrwe ja teistega wastutusele wõeti. Ühes Bekinaga, tema konspiratiivkorteris, elas noor „juudi tüüpi“ naisterahwas, kes ennast Eewa Joosepi t. Sakowskajaks nimetas. Bekina juurest leiti dünamiidipadrunitest kestasid. Bekina korterisse peale läbiotsimise sisse seatud walwe wõttis kinni sinna tulnud: 1) Narwa linawabriku töölise Rudolf Kolli, 2) Peterburi ülikooli õpilase Roman Kursini, 3) Peterburi Roshdestwenski kursuste kuulajanna Sofia Spitzbergi, 4) töölise Iwan Fjodorowi, 5) talupojaseisusest Hans Jüri p. Fürsti (Würsti), 6) talupojaseisusest Karl Peilbaumi ja 7) tundmata naisterahwa, kes elas Uues Peetri alewis nr. 10, Pelageja Petrowa nime all. Teatatakse, et kõik eelnimetatud wastutusele wõetakse ja wahi all kinni peetakse.

23. weebr. teatas Peterburi kubermangu sandarmiülem, et mõlemad süüasjad: 1) 92. Petshorski jal. polgus lendlehtede laialilaotamise ja 2) W. S.-D. T. P. Narwa organisatsiooni asjad ühendatakse ja süüalused kaelakohtuseaduse 126, 129 ja 132 §§ järele wastutusele wõetakse. Wastutusele wõetud isikud olewat kõik, peale Smirnowi, wahi alla wõetud.

Üksikute sellesse asjasse tõmmatud isikute üle on dokumentides veel järgmised andmed:

1) ja 2) Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse ülem kirjutab oma wahekirjas 23. webruaril 1906. aastal politseidepartemangule, et Nikolai Waasi, Reinhold Põderi ja teiste (kelle nimed veel pole nimetatud) wastu, keda süüdistati W. S.-D. T. P. Narwa organisatsiooni asutamises ja sellest osawõtmises, algatatud kirjawahetus küllaldaste süütoenduste puudusel lõpetatud on (Waasi ja Põderi asjus juulis 1906. a. nr. 2143 all). Politseidepartemangu resolutsiooni järele oli seda küsimust waja kokku kõlastada Peterburi kuberneriga. Nähtawasti on 20. weebr. 1906. a. Waas ja Põder wahi alt wabastatud, kuna sellest päewast nende järele salajane politseiwalwe sisse seati. 13. sept. 1906. a. teatab Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse ülem, et Peterburi kuberner (nähtawasti sandarmite ettepanekul) 4. sept. oma nõusolekust teatas — kirjawahetust Põderi ja Waasi poliitilise ustawuse asjus ära lõpetada.

3) **Roman Iwani p. Kursin**, sünd. 1884. a., üliõpilane, majaperemehepoeg, oli kinni Peterburi edasisaatmise wangimajas. Tema kohta oli politseil ja sandarmitel andmed, et ta 1905. a. nowembris Narwas mitmetuhandelise rahwahulga ees kõnet pidanud, üles kutsudes sõjariistus ülestõusule. Selle peale waatamata wabastati teda 31. märtsil 1906. aastal 1000-rublase kautsjoni wastu, tema palwekirja peale, et temale luba antaks edasiõppimiseks, mis tal türmis wõimata. 6. aug. samal aastal lubati teda samal otstarbel (ikka edasiõppimiseks!) isegi wäljamaale sõita.

4) **Sofia Anatoli t. Spitzberg**, sünd. 1884. a., Peterburi Roshdestwenski kursuste kuulajanna, oli wahi all, wabastatud 500-rublase kautsjoni wastu.

5) **Maria Iwani t. Bekina**, sünd. 1883. a., kodukooliõpetajanna, Smolenski linna kodanik, wastutusele wõetud juba waremaltki, 1905. a., wahi all Peterburi edasisaatmise wangimajas.

6) **Kristjan Gustawi p. Kõrwe**, sünd. 1884. a., uurmaaker, pärit Kudina wallast, Tartu kreisist, wastutusele wõetud juba waremaltki: 1) 1903. a. Iwan Sholudkowi asjas kaelakohtuseaduse 252 §, 2) 1904. a. Elene Rosenbergi asjas sama seaduse 250 § ja 3) 1905. a. Eesti kubermangu sandarmiwalitsuse poolt kahtlustatud walitsusewastase kõne pidamisele kaasaaitamise pärast.

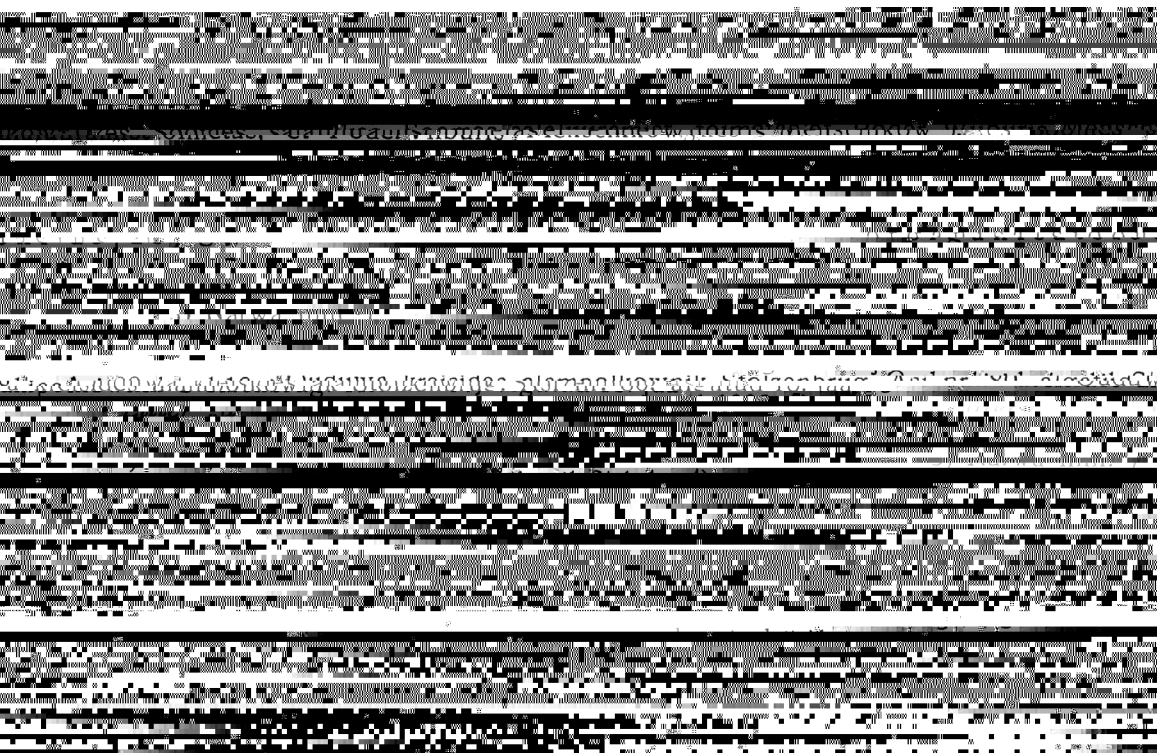
7) **Ewa Ossipi t. Sakowskaja**, 27 a., passi järele Nowo-Nikolajewski linna kodanik, kelle kohta (Narwa sandarmiwalitsuse ülema wahekiri 24. maist 1906. a.) selgeks tehti, et tema päris nimi **Hanna Nussimi t. Korsunskaja**, õmbleja, Ekaterinoslawist pärit, kes juba waremaltki, 1902. a. wastutusele oli wõetud ja Odessa kohtupalati poolt kõigi õiguste kaotamisele ja sunniasumisele mõistetud salaseltsist osawõtmise pärast Kishinewis.

8) **Rudolf Jüri p. Koll**, sünd. 1878., mustatööline, pärit Kutikwere wallast, Wiljandi kreisist, oli wangis Peterburi edasisaatmise wangimajas. 27. mail kirjutas Narwa sandarmiwalitsuse ülem Peterburki, et Kollile tuleks (ühes Hans Würstiga) wabastada, milleks politseidepartemang 29. mail Wuitshi allkirjaga luba andis. 3. juunist 1906. a. on Koll politsei walwe alla antud. Tema wabastamise kiiret käiku tuleb sellega seletada, et sandarmitel waja oli prowokaatoriks hakanud Würsti kiiremini wabastada, selle wabastamise tõelise iseloomu katteks aga oli waja wabastada ka Koll.

9) **Hans Jüri p. Fürst (Würst)**, sünd. 1870. a., Tallinna „Dwigateli“ wabriku tööline, pärit Herita külast, Erdeni wallast Harju kreisist, waremalt pole wastutusele wõetud olnud, ühel ajal Kolliga Narwa sandarmiwalitsuse ettepanekul wabastatud ja politsei walwe alla antud, Peterburi kohtupalati otsuse järele 20. juunist 1907. a. „tagaotsitaw“, kohtuministeeriumi andmete järele, mis pärit 10. märtsist 1909., Peterburi kohtupalati erilisel koosistumisel 3. weebr. 1909. a., olles wastutusele wõetud kaelakohtuseaduse 126 § 1 p. järele, kohtupidamise korra 771 § 1 p. järele kohtu poolt „õigeaks mõistetud.“

10) **Iwan Fjodori p. Fjodorow**, sünd. 1879. a. Narwa kalewiwabriku kangur, oli wangis Peterburi edasisaatmise wangimajas, kust põgenes õil wastu 25. märtsi 1906. a. Üles leitud juunikuus 1908. a. Peterburis, kus ta Kriwtsowi nime all elas, kohtuministeeriumi andmetel 3. weebr. 1909. a. Peterburi kohtupalati erilisel koosistumisel 1 aastaks ja 3 kuuks kaelakohtuseaduse 126 § 1 p. põhjal kindlusewangi mõistetud.

11) **Aleksander Nikita p. Smirnow**, sünd. 1861. a. Narwa linawabriku tööline. Paide linna wäikekodanik, kinni wõetud selle eest, et tellis s.-d. partei Narwa organisatsiooni pitsati ja oli läbikäimises „Tööliste saadikute nõukoguga“ (Peterburis. Toim. märkus). Wangis oli Jamburgi türmis, 19. aug. 1906. a. wabastati ja jäeti politsei walwe alla, põgenes

„W. S.-D. T. P. Narwa organisatsiooni asjus“¹⁾)

1) 18. jaan. 1906. a. nr. 80 all.⁷⁾)

2) 27. augustil 1906. a.²⁾)

3) 27. augustil 1906. a. nr. 1458 all Peterburi kubermangu sandar-
miwalitsuse ülemale.⁵⁾)

4) Wahi all 3, wabaduses 8 (nendest on 3 ära põgenenud⁸⁾)

Nr. 1459, 27. augustil 1906. a.⁶⁾)

Alampolkownik Stolzenburg.

S. A. M.

Peterburi kub. sandarmi-
walitsuse ülema ajut. koh.
täitja

4. dets. 1905. a.

№ 2328.

Lisa № 2.)*

Tõlge.

Salajane.

Politseidepartemangule.

Minu abiline Jamburi ja Oudowa kreisis teatas mulle, et Narwa linnas, peaasjalikult wabrikutöölise seas, on asutatud „Sotsiaaldemo-
kraatlise tööliste partei“ kohaline osakond.

Narwa komitee eesotsas seisawad agentuurandmete järele talupoja-
seisusest apteegimagasini omanik Nikolai Jakobi p. **Waas**, raamatukaup-
luse omanik August Mihkli p. **Pöder** (juba waremalt rewolutsioonilise
ajalehe „Edu“ laialilaotamise eest wastutusele wõetud), ja **Sibulas**, aja-
lehe „Edu“ wäljaandja.

Igaühele liikmeks astuda soowijale antakse peale selle, kui tema
üle teateid kogutud on, nummerdatud liikmekaart, kusjuures uut liiget
kohustatakse 15 kop. kuus liikmemaksu maksuma. Selle organisatsiooni
programmi eksemplaare müüakse Pöderi juures liikmekaardi ettenäita-
jatele ja harukordadel ka neile, kel kaarti ei ole.

Liikmete kooskäimised on Eesti karskuseseltsi „Wõitleja“ ruumides,
mis asub Eestimaa kubermangus Juhkentali alewis, seal pannakse toime
läbirääkimisi, wahetewahel peetakse ka loenguid.

Nende loengute tõsine iseloom on weel wälja selgitamata; laialise
publikumi jaoks peetakse ainult loenguid sots.-dem. waimus, isikute hul-
gas aga, kes Waasile lähedal seisawad ja tema korteris koos käiwad,
arutatakse agentuurandmete järele liikmete püssidega warustamist, mida
Soomest ehk wäljamaalt kawatsetakse sisse tuua. Kawatsetakse organi-
satsiooni kuni 20 tuhat liiget wastu wõtta.

Liikmed annawad wande seista „kõik ühe ja üks kõikide eest“.
Koosolekutele „Wõitlejasse“ püüdsid töölisel mitmesuguste ettekäänete
all mitte sisse lasta nii kõrwalisi inimesi kui ka politseinikke, sinna ko-
guneb mõnikord kuni 1500 inimest.

⁸⁾ Wangide arw selle „asja“ järele.

^{*)} Awaldame selle ja järgmised dokumendid ilma eriliste ääremärkusteta, kui küllalt
iseloomulikud. Toim.

See organisatsioon on sedawõrt kinnine, kindel ja ettevaatlik, et sinna niihästi politseil kui ka kõrwalistel ollustel üliraske on tungida, muu seas on pea kõik töölised rewolwritega warustatud ja käiwad gruppides.

Loenguid peeti „Wõitlejas“ Sibulase poolt sotsiaaldemokraatlikes waimus, peale selle peeti seal kaks kõnet weel radikaalsemas waimus Peterburist sissesõitnud isiku poolt, nähtawasti juudisoost, kelle isik on weel kindlaks tegemata.

Täna teatas Rakwere politsei „Wõitleja“ seltsi juhatusel, et mingisuguseid ettelugemisi ja kõnesid ilma waremalt saadud lubata olla ei tohi, kuid teadmata on, kas töölised end selle korralduse alla heidawad, kuna nad end jõuna tunnewad, kellega wähearwuline kohaline politsei sõnakuulmatuse korral ilma sõjawäelise abita toime ei saa, sel korral aga, kui kedagi töolistest kinni wõtta waja, annawad töölised alla ainult wastawa jõu sunnil ja saawad kinniwõetuid wabastada püüdma.

Sellepärast oleks tarwilik ja ajakohane moraalseks mõjuawalduseks, elanikkude rahustamiseks ja wähearwulise Narwa garnisoni toetamiseks ja peaaesjalikult wabrikutöölise poolt kawatsetawa sõjariistus ülestõusu puhul, Narwa üks ehk kaks wswoodu kuulipildujate roodust saata.

(Allkiri.) Alampolkownik Furrss.

Resolutsioon: „1) Anda ära kirjas ministeeriumiwalitsusele. 2) Teatada Peterburi kubernerile ja ette panna sandarmiwalitsuse ülemale, wõimalust mõõda kiiresti teisi juhtiwaid jõudusid kindlaks teha.“

(Allkiri) Wuitsh, 6. dets.

Ära kirjal on minister Durnowo käega kirjutatud: „Teatada Peterburi kubernerile, paludes teda lihtsalt ninamehi kinni wõtta. 7. dets.“

Märkus: Täita kiiresti.

S. A. M.
Peterburi kub. sandarmi-
walitsuse ülema ajut. koh.
täitja
3. jaan. 1906. a.
№ 120.

Politseidepartemangu
erilisele osakonnale.

Lisa № 3.
Tõlge.
Salajane.

Teatan, et Wenemaa Sotsiaal-Demokraatlise Tööliste Partei Narwa organisatsiooni osakonna peategelasteks on Narwas asuwa apteegimagasini omanik Nikolai Jakobi p. **Waas**, raamatukaupluse omanik August Mihkli p. **Pöder**, end. eesti ajalehe „Edu“ väljaandja **Sibulas** (warjunimi), raamatukaupluse omanik Reinhold Mihkli p. **Pöder**, Paide linna kodanik Aleksander Nikita p. **Smirnow**, Tartu kreisi Kudina walla talup. Kristjan Gustawi p. **Körwe**¹⁾, Fjod. Iw. Tshugunowi poesell — **Reino**, Tuisu majas asuwa walmisriiete kaupluse omaniku **Sihweri naine**, rätsepatöeline Rosaalie **Kill**¹⁾ (Peetriaew, Koka maja), Narwa linawabriku tööline

Aleksander **Janson**, ja Eestimaa kubermangu piirides asuwa Juhkentali alewi ja Kreenholmi wabriku piirides elawad: kooliõpetaja **Jaks**, kangur Albert Jaani p. **Ungerson**, kangur Maali **Kreisberg**, Kreenholmi wabriku töölise naine **Mugu** ja kangur Aliide **Mõtus**²⁾, kirjutaja Kustaw **Reimann**, tööline Johan **Tortental**, Narwa jaama wedurijuht Mihail Nikolai p. **Kaz** ja Karl **Ellek**¹⁾, kes juba kinni wõetud streigitewusest osawõtmise eest raudteel, ja tarwitajate-ühisuse „Tulu“ wanem kaubasell — Rudolf **Nilgas**³⁾, Rosenbergi majas elaw August **Tunsker** ja mingisugune tundmata juut, kes wahetewahel Narwa sõidab.

(Allkiri): Alampolkownik Furss.

Lisa № 4.

Tõlge.

Wiimasel ajal⁴⁾ teatas Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse ülem, et agentuur-teadete järele „Wenemaa Sots.-Demokraatlise Tööliste Partei“ Narwa organisatsiooni kuuluwad:

1) Trükikoja omanik **Reinhold Pöder**, kes peale selle kuriteolisesse ühingusse astumist miitingutel sütitawaid kõnesid pidas, oma trükikojas kuulutuse ära trükkis 4. dets. m. a. Jõhwis rahwakoosoleku kokkukutsumise üle ja ise sellest koosolekust osa wõttis, mille läbi, nagu teada, igal pool Eesti kubermangus rahutused lahti puhkesid. (Wahi all.)

2) Endine rewolutsioonilise ajalehe „Edu“ wäljaandja **Zibulkas** (Sibulas), kes selle kuriteolise ühingu organiseerijate hulka kuulub ja sõjariistade muretsemisega tegew oli.

3) Eesti ajalehe „Postimehe“ wäljaandja **Tõnisson**, kes sellesse Narwa organisatsiooni astus ja oma sõitudel Narwa pidas üks wõi kaks radikaalse iseloomuga kõnet.

4) Raamatukaupluse omanik **August Pöder**, kes tegemist tegi Soomest parteile sõjariistade muretsemise ja Narwa toimetamisega (põgenenud.)

5) Apteeker **Waas**, kes, peale sõjariistade muretsemist Soomest, olewat ka oma apteegimagasinis ollusi pidanud, mis tarwilised lõhkeainete walmistamiseks (wahi all.)

6—22) Seitseteistkümmend teist isikut, kelle kohta ainult teada on, et nad Narwa organisatsiooni peategelaste hulka kuuluwad (nende wiimaste isikute hulgast on talupoeg Kõrwe põgenenud⁵⁾, wedurijuht Ellek aga wahi alla wõetud raudteestreibist osawõtmise eest.)

Ülewal ettetõodud asjaolude põhjal palun Teie ekstsellentsilt juhatust, kas ei oleks tarwiline teatada Peterburi kubermangu sandarmiüle-

1) Need olid W. S.-D. T. P. Narwa osakonna liikmed.

2) Peab olema: Aliine Mõtus, ka W. S.-D. T. P. liige.

3) Peab olema: Kilgas.

4) Kaitse („ohrannaja“) osakonna ettekandest politseidepartemangule.

5) Wõeti warsti kinni.

Toim.

male, et sel korral, kui puuduwad andmed kaelakohtupidamise korra 1035 § põhjal asja edasisaatmiseks, tema korraldaks kirjawahetuse algatust kaitse („ohrana“) korras.

(Allkiri): Osakonna juhataja eest P. Saitsew.

„ „ jaanuaril 1906. a.

Resolutsioon: „Olen nõus ja peale selle tuleb Peterburi kaitse („ohrana“) osakonnale teatada tarwidusest saata wiibimata wastus wäljaselgitamiseks, kas „Postimehe“ wäljaandja Jaan Jaani p. Tõnisson ja parun Wolffii poolt ülesantud Tõnisson üks ja sama on.“ 26. I. 1906. a.

(Allkiri): Wuitsh.

S. A. M.
Peterburi kub.
sandarmiwaliitsuse
ülem

11. aug. 1907. a.

№ 18847.

Lisa № 5.

Tõlge.

Salajane.

Politseidepartemangule.

Ajalehe „Retshi“ 187. nr. on kohtu kroonikas ära toodud aruanne pealkirja all: „W. S.-D. T. P. Narwa osakonna süüasi“ kohtuistungise üle, kus muu seas on öeldud, et üks prokuratuuri peatunnistajatest, Waas, kohtus teatanud, et „olles alguses sandarmite poolt ülekuulatud, on tema nende lubaduste põhjal, et teda warsti wabastatakse, kirjutanud oma tunnistusi teda ülekuulawa sandarmiohwitseri etteütlemise järele, mille juures ta, sama ohwitseri käsul, paberil suured wahed jätnud, mis pärast teise käega olewat täidetud, kusjuures lisandused tema protokolliste süüaluste süüd raskendasid. Kõik, mis ta kirjutanud, olewat wale; tunnistaja räägib, et ta ennast sügawasti süüdlasena tunneb kohtualuste ees, kelle peale tema täiesti walelikult on tunnistanud.“

Kogutud andmete põhjal on selgeks tehtud, et tunnistaja Waas kohtus sama tunnistuse andis, mis esimesel ülekuulamiselgi.

Sel põhjal sai see tema tunnistus kohtupalati prokuröri abilise Krõlowi palwel kohtule ette loetud. Seda ära kuulanud, teatas Waas, et see tunnistus tema poolt antud oli tänu tundeist sandarmiohwitseri wastu, kuid et sellegipärast kõik, mis seal kirja pandud, on tema antud tunnistus ja ainult sõnad klambrites, mis puutusid ühe süüdistatawa päwapildi ettenäitamisesse, pole tema poolt kirjutatud.

Sellepärast tuleb „Retshi“ nr. 187 mahutatud märkust walelikuks lugeda.

Wäljawõte algupärasest kohtuistungise koosseisust saab täiendawalt järele saadetud.

Ülewal ettetoodust palun politseidepartemangule teatada.

(Allkiri): Kindral-major Klõkow.

S. A. M.
Peterburi kubermangu
sandarmiwalisuse ülema
abiline
Jamburi ja Oudowa
kreisides
22. märtsil 1906 a.
№ 517.

Politseidepartemangule.

Lisa № 6.
Tõlge.
Salajane.

Üks tunnistajatest „W. S.-D. T. P. Narwa organisatsiooni“ asjas, Nikolai Waas, tunnistab muu seas järgmist:

„... kas **Reisner** (endine Tomski ülikooli professor), **Sibul-Narod-nõi** — Berliinis väljatulewa ja praegu seisma jäänud eesti rewolutsioonilise ajalehe „Edu“ toimetuse liige ja ajalehe „Vorwärts“ kirjasaatja ning Paide linna wäikekodanik Aleksander Nikita p. **Smirnow** (kes Soomesse põgenes ja keda mina Narwa organisatsiooni asjus taga otsin), sellest organisatsioonist osa wõtsid, ma tõendada ei wõi, kuid tean, et Kõrwe (on wahi alla wõetud), Sibula ja Smirnowiga tuttaw oli ja et Reisner Sibula Narwa tõi. Smirnow rääkis minule, et tema kätte anti Keskkomiteest sada rubla (mida Narwa organisatsiooni aruandes nimetatakse) August Põderile edasiandmiseks (August Mihkli p. Põder, Narwa linna wäikekodanik, sellesamas asjas tagaotsitaw, põgenes ära Soome ja ka watses sealt wäljamaale sõita) ja tean, et Smirnow selle raha edasi andis Põderile „Wõitlejas“ (Eesti karskuseselts Juhkentalis, Narwa linna lähedal); ehk ma küll ise selle juures ei olnud, kuid mulle räägiti sellest. Smirnow ei tahtnud esiotsa seda raha üleüldse August Põderile edasi anda, ta andis raha hoiu peale tarwitajate-ühisuse „Tulu“ laekahoidjale allkirja wastu ja tahtis seda raha annetada linawabriku tööliste. Nagu mulle teada on ja mida mulle Smirnow rääkis, andis Smirnow August Põderile edasi tõendusdokumendi „Tulu“ ühisusest saja rubla kättesaamiseks. Kes selle raha „Tulu“ ühisusest kätte sai, mina ei tea. Kunagi 1905. a. oktoobrikuu lõpul ilmus minu kauplusesse Smirnow ja rääkis, et temal korda läks esimest korda Keskkomiteed leida ühes Sibulaga ja et Keskkomitee asus samas majas ja korteris, kus asus ajalehe „Natshalo“ toimetuse, waja oli ainult minna läbi mõne ukse, et sattuda ruumi, kus Keskkomitee liikmed koos olid. Samuti rääkis ta minule, et oli waja märgusõna teada, et sinna sattuda ja et siis, kui tema seal oli, ta nägi ühte hallipeaga härrat ja kahte noort, kelledest Keskkomitee koos seisiski. Teist korda läks Smirnow sinna juba naga wana tuttaw ja sai sealt sada rubla edasiandmiseks August Põderile Narwas. Smirnow sai tuttawaks professor Reisneriga Sibula läbi.

Millest, täienduseks nr. 317-dale 22. weebuarist s. a., teatan.

(Allkiri): Alampolkownik Stolzenburg.

Mälestused 1905. a. ja eelmistest aegadest Tartus

1900. a. oli sõja-aasta: inglased kaklesid Lõuna-Aafrika seaparunite — buuridega, kuna Eestist kaugel olewas muinasjutulises Hiinas „ristirahwaste“ sõjawäed „paganausulisi“ hiinlasi nuhtlesid, kes oma maad „ristikoertel“ heaga rõõwida ei tahtnud lasta.

Ölin koolipingil juba paar talwe selga küürutanud ja selle tõttu oskasin juba lugeda, nii et ka kodurahwale Tallinna „Walgusest“ sõjauudiseid wõisin ette lugeda.

Paar aastat hiljem Tartusse ametit õppima minnes kuulsin pappide-talu hääletorust „Postimehest“, et „Walgus“ olewat turuleht.

Kuid „armsa maarahwa“ sümpaatia oli instinktiivselt Lõuna-Aafrika buuride juures, keda Inglismaa lordide walitsus oma alla surumas oli nende maa rikkuste tõttu, justament nagu eesti „buuridki“ juba aastasadade jooksul saksa parunite raudse saapakontsa all ägasid. „Walguse“ lisades ilmunud „Buuride kindralite tütrede“ andsid wähehaawal Eestimaa „buuri“ — mõisamoonaka ja kehwiki talupoja — peaaajudele mäletsemise materjali, kuigi turuleht „Walgus“ „armsa maarahwa“ waimlisesse söögimoldi „romaanide pahn“ riputas, oli see pahn nagu „ligem“ eesti kehwiki ja moonaka südamele, kui too pahn, mida „Postimees“ ja teised pappide ja eesti halparunite hääletorud „elupikkusest edumõttest“ ja „õndsatest hingedest taewariigis“ pasundasid. Turulehe „Walguse“ pahn ei olnud ju tõeliselt muud mitte midagi, kui Saksamaa (mitte aga balti sakste) telegraafi-agentuuride sõjasõnumid ja saksa keelest eesti keelde tõlgitud jutud ja jutukesed, mida sakslased sihilikult tüsedates Inglismaa wastastes wärwides ilma sünnitasid, kuid neis „Buuri kindralite tütarde“ leidus midagi eesti Rummu-Jüri taolist — midagi „kangemat“ rõhujate wastu, kui eestlaste Pühajärwe „sõda“.

Iga mõisarentnik, pooleteramees ja moonakas tundis kaasa inglise lordide wägiwalla wastu heitlewatele buuridele, sealjuures tasakesi meelt mõlgutades: „Oh, kui meie meestest ka kord asja peaks saama niimoodi parunitele naha peale teha, waat' see oleks alles tore!“ Paljudel Eestis ei olnud tol ajal muidugi aimugi, et „buurid“ olid samasugused mõisnikud ja Lõuna-Aafrika pärisrahwa — kahwrite — orjastajad, nagu Maarjamaa rahwa rõhujad saksa parunidki. Ja wäga kahju, et nad seda ei teadnud. Kui eesti kehwtalupoeg seda oleks teadnud, küllap ta siis suurema energiaga linnatöölilistele abiks oleks hakanud töörahwa riigi loomiseks ja ei oleks mitte saksa parunite asemele eesti „hallparuneid“ oma turjale armuleiwa sööjateks asetanud, nagu see nüüd on. Ja mis wahe on öieti kirbu

ja täi wahel? Ühetaolised wereimejad on nad mõlemad. Eesti maamees raputas enesest küll kirbutaolise hoopleja ja hüpleja — saksa paruni maha, kuid tema asemele asus aeglane täitaoline hallparun, ja eesti tööline ja kehvikust maamees sügawad ainult kõrwatagust, et rewolutsiooni tegime ikka ka, aga kergendust ei saanud ühtigi, sest praegused sõdikud purewad weel walusamini kui endised.

Hellenurme ja naabri waldade rendikohtade talupojad lõhkusid tööd päikese tõusust kuni loojaminekuni, kuna rehepeksuks ja linade puhastamiseks weel öödki abiks wõeti, halastamata kombel iseenast, oma peret ja palgatud sulaseid eksploateerides, et aga „armulisele“ parunihärrale määratud ajaks rendiraha kokku saada.

Mõisamoonakate elutingimised olid weelgi hullemad. Rentnik ja pooleteramees olid arwamisel, et nagu oleksid nad ikkagi omaette „peremehed“, kuna aga mõisatöölise wõi moonaka ja pärisorja wahel ainult see wahe oli, et wiimane oli maa külge seotud ori, ta oli oma peremehe eraomandus, samuti nagu iga teinegi mõisniku tööloom. Kuid mõisamoonakas oli nagu linnuprii ori, kellel oli wabadus ükskord aastas — Jüripäewal — uue orjapidaja, mõisniku ehk jõukama talupoja juurde ennast orjusele palgata. Pärisori oli täiesti oma isanda hoolekande all, kes teda „toitis“ ja temale „ihukatte“ muretses, kuid moonamees sai mõisnikult „moonaga“, ette äratingitud määral, ja ka mõnikümmend kopikat päewas palka. Nii oli moonamehel täielik wabadus nälginemiseks, kui saadud moonast ja teenitud päewapalgast ei jatkunud suurt peret ära toita, ehk jälle haiguse korral, kus „armuliku härra“ sauest süda kõwaks kiwiks muutus ja müristama hakkas, et töömees pidawat ainult „laisk-worsti“ mängima. Korterialud Hellenurmes olid päris põõrased. Mõisniku karjalaudad olid suurepäraseid telliskiwi ehitused, tõrwapapist katusega, suurte akendega ja kiwipõrandaga, kuna aga parunihärra kõige odawam tööloom — inimeseloom — oma perega pidi poolpimedas niiskusest nõretawate maakiwiseintega ja mulla põrandaga keldrikongis elutsema, — ehitus, mis oli kunagi toiduainete tagawarakeldriks ja aidaks olnud, pärast aga moonakate elamise kongideks ümber tehtud.

Need on minu noorepõlwe mälestused „isamaa hiilgawalt pinnalt“.

* * *

1902. aasta suwel, pärast ministeeriumi esimese klassi lõpetamist, wõristas minu wanem wend tuttawast talust laenatud hobuse ja wankriga, mille tasuks minu ema juba tingitud tööpäewad ette ära oli teinud, Tartusse, et mind seal ametit õppima anda. Tema arwamise järele, kes ise poisikesest saadik mõisnikku oli pidanud orjama, ja oma noorema wennale wõimalust tahtis anda kergemalt leiba teenida, pidi „kergem ja wiisakam“ amet — trükitöölise amet olema.

Käisime pea kõik Tartu trükikojad läbi. Laakmanni, Mathieseni ja Schnackenburgi juures nõuti saksakeele oskust, „Postimehe“ juures nõuti suuremat kooliharidust, kuna teistes pisemates trükikodades ei olnud suwise waikse aja tõttu ka õpilase odawat tööjõudu tarwis. Ühe wenna tuttawa juhatusel järele leidsime wiimaks Adu Grenzsteini kirjuwärwilise kena maja Laiial uulitsal, Toomemäe külje peal, üles, kus tol ajal asus „Olewiku“ trükikoda, Koppel trükikoja ja lehe omanikuna ja Peeter Speek

„Olewiku“ toimetajana. Nõuti koolitunnistust, ja et tunnistusel eesti keel „hea“ oli, siis wõttis Koppel mind täheladuja õpilaseks wastu.

Oli küll waikne suweaeg ja „Olewiku“ juures ka tööd wähe nagu mujalgi, kuid Koppelile meeldis see, et ma maapoiss olin, kellest sõna-kuulelikum tööloom wõis saada, kui seda linnapoissid olid. Õppeaeg oli wiis aastat, esimesed paar kuud teenisin wist päris ilma palgata, nagu proowiks, et kas ma üleüldse kõlban, ja siis lubati esimesel aastal 1 rubla nädalas palka, teisel aastal 1.50 kop. nädalas, kolmandal — 2 rubla, neljandal — 2.50 k., wiienda aasta esimesel poolel 3 rubla ja teisel poolel 3.50 kop. nädalas. Wäljaõppinud laduja wõi „selli“ harilik palk tol ajal oli 5 kuni 6 rubla nädalas, mis tõesti tõstis Tartu trükitöölisi aristokraat-lisele seisukohale teiste töölistega wõrreldes. Töö kestis kella 8 homm-

Sm. Pokrowski.

Töötas ühes sm. M. I. Kalininiga 1901-02. a. Tallinna organisatsioonis

mikul kella 7 õhtul, sellest poolteist tundi lõunaega, kuna aga lehe ilmumise päewadel õpilased kuni kella 10-ni pidid töötama. Tartu trükikodade omanikud armastasid õpilaste nahal liugu lasta, kus aga iganes wõimalik, neid ületunde tegema sundides, kui tööd palju oli, sest oli ju õpilase tunnihind mitukord odavam, kui „selli“ oma. „Olewiku“ trükikojas, näiteks, töötas ainult üks laduja „sell“ ja teine trükkijameister, kuna alaealisi töötas seal umbes 10—15 inimest.

„Olewiku“ õhkkond oli lihtsalt äriiline. Lehe omanikuks oli Tartu majade omanik ja niiwõrd ihne inimene, et ta hammastega walmis oli kopika äärest kinni hoidma, kes trükikoda ja lehte omandades ainult

rahategemise võimalusi silmas oli pidanud, et aga kahe kaswawa tütre jaoks rohkem kaasawara kokku ajada. Selle mehe ahnitsemisehimu saigi 1903.—1904. aastate paiku Peeter Speegi „Olewiku“ toimetaja kohalt lahkumise põhjuseks. See juhtus nii: ühel ilusal päewal oli tsensor Speegi poolt kirjutatud tükile punase kriipsu peale tõmmanud. Speek aga tahtis tingimata toda tükki tol päewal ilmuwasse lehte mahutada ja läks Jõgewerele, kes sel ajal tsensor oli, oma kirjatüki ilmsüütust selgeks tegema, mis ka õnnestas. Kuid samal ajal andis Koppel tööliste kätse lehte „ära murda“, ja midagi seiswast materjalist tsensori poolt mahatõmmatud kirjatüki asemele mahutada. Kui Speek wiimaks lubaga trükikotta tagasi jõudis ja tingimata seda tükki lehte tahtis mahutada, mis oleks nõudnud ladu masinast wäljawõtmist ja übermurdmist, siis hakkas Koppel sellele ägedasti wastu, seletades, et see tarwitaks palju „lisna tööd“ ja et eks ta ole ju üks kama puhas, missugune kirjatükk lehes ilmub jne. Tüli wõttis niisuguse pöörde, et Speek sellest päewast „Olewiku“ juurest lahkus.

Mina küll ei märganud, et Peeter Speegil „Olewiku“ kaudu mingit mõju tööliste juures oleks olnud. Esiteks loeti „Olewikku“ Tartu linnas ainult mõnikümmend eksemplari. Teiseks ei olnud tol ajal Tartus tööstustöölisi peaaegu olemaski. Puu- ja trükitoölised olid ainukesed, kes enesest midagi kompaktsemat esitasid, töötades kuni 30—50 inimest ühes ettewõttes, nagu Mathieseni trükikoda ja Mohri mööbliwabrik, kus iga üksik tööline juba oma küünarnukkidega teiste — oma seltsimeeste — ligadalolekut tunda wõis, mis on kurnatawate tööorjade juures esimeseks tingimiseks ühistunde ja organiseerimise instinkti ellukutsumiseks ahnete tööandjate eksploateerimise wastu (1905. a. kewadel sai trükitoöpilaste streik omale algatuse Mathieseni trükikojast, kuna aga Mohri wabriku töölised sama aasta sügisel suure kotiga Maarja kiriku kantli ette ilmusid, et jumala onupoega Willigeroodet kotti pista ja kirikust wälja kärutada). Teised töölised, nagu kaupluste teenijad ja igasugu käsitöölised, kingsepad ja rätsepad, samuti ka ehitustöölised, töötasid üksteisest lahus pisikeste peremeeste-käsitööliste juures.

Mis woolu „Olewik“ üleüldse esitas, wõi kas oli „woolusid“ toleaegetel eesti lehtedel üldse, sellest ei olnud mul mõhkugi. Kõikide toleaegete eesti lehekeste „wooluks“ wõiks nende omawahelest sõimu ja üksteise mustamist nimetada.

Tartu tööliste majandusline olukord oli tol ajal niiwõrd wilts, et praegu selle üle mõteldes peab imestama, et kuidas wõisid need poolalasti nälgakannatawad inimesed üleüldse weel elawate hulka jääda. Palgad olid wiimase võimaluseni madalad ja enamjagu teenistust oli ajutine, sesooniline, sest et suwel koolide waheajal jäi elu Tartus täiesti soiku. Iseäranis oli töörahwa elu talwekuudel kibe, kus pahatihti suure waewaga korda läks majaperemehele ta urka eest üüri maksta, kuid põletispuude ostmiseks raha ei jatkunud, nii et kügele kütmata toas ja oota pikkisilmi soojemaid ilmu.

Seltsidest tegutsesid sel ajal „Käsitööliste Selts“ ja kaks karskuse seltsi — „Karskuse, Sõber“ ja pärastpoole „Ugaunia“, ja ka „Wanemuine“ dir. Wiira juhatusel all. Baltimaa trükitoöliste ühisus, eestseisusega Riias, algas oma tegewust wist 1903. aasta sügisel, ja selle osakond oligi ainuke

awalik tööliste ühendus Tartus. Põrandaaluste rewolutsiooniliste organisatsioonide tegewus awaldas ennast ainult mõnikord warahommikutel hektografeeritud lendlehtede majaseintele kleepimises, kust walgeksminekuga politseinikud neid suure kiirusega maha rebisid, ja ka et katseid tehti 1. maid pühitseda linna taga Tähtwere metsas. Teated lendlehtede ja 1. mai pühitsemise katsete üle olid pisikese unise Tartu kohta suured sündmused, mida edasi anti niütelda „suust suhu“ ja mis tugewasti meeli wapustas nii wanadel kui noortel, et on ikka tuluke tuha all leegitsemas.

1903. aasta sügise poole hakkas kuulduma, et Peeter Speek organiseeriwat uut ajalehte. Nii see ka sündis: Speegi toimetusel hakkasid „Uudised“ ilmuma, mida Schnackenburgi (saksa) trükikojas trükkima hakati. Kellel wäiksemate trükikodade õpilaste hulgast ei olnud isu suuremasse, ja pealegi weel „saksa“ trükikotta üle minna, sest seal pidi ju hoopis kenam ja wiisakam olema. Ka minul läks korda Schnackenburgi juurde pääseda „Uudiseid“ laduma. Samuti said sinna tööle ka August Lukin, Karl Lukk jne.

Peale Peeter Speegi töötasid „Uudiste“ toimetuses weel wanem Ast, Grünstam, Linda Jürmann ja Eduard Wilde, kes westis „Prohwet Malts-wetti“, Petersonid kirjutasid ka „joone alla“, kuna Lilli Ibrus ja wennak-sed Ambergid (Speegi oma walla poisid) töötasid kontoris ja ekspedit-sioonis. 1904. aastal alanud Wene-Jaapani sõda sai kohaseks materjali-allikaks töörahwa arusaamise äratamise töös, mida „Uudised“ ka wõima-lust mööda, na' „seadusest äramääratud piirides“, ära kasutada püüdsid. Oli teatud wahe „Postimehe“ ja „Uudiste“ kirjutuste wahel: esimene jorutas omast „elupikkusest edumõttest“, ja et eesti kunst pidawat esimene olemas terwes ilmas, et eesti wanalpiigal Miina Hermannil pidawat kõige mahedam ja armsam hääle olemas terwes maailmas, et wennaste Tõnisso-nide eesti aia-äris pidawat kõige suuremad kaalikad kaswama, et „Pos-timehe“ talu sõnnik olewat kõige wängema haisuga, et Ameerika üles-leidja olewat ikka üks eesti juts olnud, ja et Eestimaa olewat ikka maailma keskkohat jne, ühesõnaga — kõik paistis kõige paremas korras olewat. Kuna aga „Uudiseid“ lugedes paistis, et tolleaegne Wene riik näis nagu hiigla katel keewat, mille lõhkemist igal silmapilgul oodata wõis.

Kaotus kaotuse järele kaugel Mandshuuria waenuwäljal jaapanlaste wastu, keda sõja hakatusel mütsidega lubati maha lüüa, süwendas nalja ja tööpuuduse all kannatawa töörahwa pahameelt werest nõretawa tsaa-riwalitsuse wastu, kuna wäeliinilt koju saadetud wigaste soldatite ilmu-mine, kes seal oma käe, jala jne „tsaari ja õige usu eest“ jätnud, ehk muidu eluajaks wigaseks ja tööwõimetuks tehtud, mõjus just nagu raswa tulde walamine.

* * *

Werine 9. jaanuar 1905. a. Piiteris ajas ka pisikeses Tartus meeled ärewile: õhtul kogusid suured rahwahulgad kesklinna uulitsatele, iseäranis raekoja ette platsile. Seal olid üliõpilased, kooliõpilased, töölised ja teenijad. Lehwitati punast lippu ja lauldi rewolutsioonilisi laule, mille peale polit-seinikud meeleeawaldajatele kallale tungisid, et „mässajaid“ laioli kihutada. Ühes kohas aeti nad laioli, teises kohas koguti jälle salkadesse kokku.

Ja nii kestis kuni hilja õhtuni. Hilja õhtul oli üks uulitsapoistebande kesklinnast Wallikraawi uulitsat mööda Maarja kiriku poole minnes pea kõik uulitsalaternad ja mitmel majal aknad kiwidega puruks loopinud, mida kodanlised hääletorud järgmisel päewal muidugi meeleafaldajate — tööliste ja üliõpilaste kraesse ajasid. Järgmisel päewal organiseeris Tartu kodanlus, usu, rahwuse ja seisuse peale waatamata, ennast ja oma ustawaid teenijaid walgekaardiks, keda siis linna raekojas õöd ja päewad läbi igaks juhtumiseks walmis hoiti, kus neid linna kulul söödeti ja joodeti, kuna umbes paarikümnemeheline trobikond neist alati raekoja sissekäigu eel trepil tolgendas. Siin wõis näha päris saksu, eesti soost kadakasaksu, päris matsisoost eestlasi ja haridust saanud marueestlasi Jaan Tõnissoniga eesotsas, kes ka oma õreda kitsehagemega keskpäewa ajal teiste walgekaardlaste hulgas natuke aega raekoja ees trepil tolgendas, et näidata, et ka tema üks tsaariwalitsuse sandarmite ees lõmitaja on. Iga walgekaardlase väliseks tundemärgiks oli walge riideriba waruka ümber. Sel päewal kihlas ennast matsisoost eesti kodanlus balti-saksa mõisnikkude ja kodanlusega werest nõretawa tsaariwalitsuse pärja all, ühinedes wabadust nõudwate tööliste ja õppiwa noorsoo wastu.

Warsti hakati „Eesti Käsitöölise Seltsi“ ruumides mingisuguseid läbi-rääkimisi pidama tööandjate ja tööliste esitajate wahel, wististi tööliste haigekassade asutamisest ja muist katsetest tööliste wiletsa elukorra lap-pimise alal — wabrikuinspektori walwe all.

Jaan Tõnisson kirjutas pea igas „Postimehe“ numbris pikki juhtkirju enesele reklaami teha katsudes, et tema andwat oma töölistele iga päew pruukostiks suure klaasitäie piima päris muidu, nii et „Postimehe“ töölistel oma seisukorra üle nuriseda ei tohiks, aga kui nad juhtunud seda siiski teewad, küllap see siis ikka riigikorra kukutamise katse tundemärk peab olema, milles „Uudiste“ mehed süüdi olewat (seda muidugi selle-pärast, et nad omawahel sõnasõda pidasid). Ja et peale suurt klaasitäit piima katsuwat tema (Tõnisson) kõik teha, et igast töölisest üks ise loom wälja areneks. Selle tööliste eest hoolekandmise tänutäheks oli Tõnissonile ühel sarnasel koosolekul „Eesti Käsitöölise“ Seltsi ruumides suur kimp kingiks kõnetooli saadetud, mis oli kenasti lillekimbu moodi paberi sisse mässitud, pealkirjaga: „Cand. jur. Jaan Tõnissonile — Teie austajate poolt“, mida Tõnisson rõõmsa naerunäoga wastu olla wõtnud, kuid paberit lahti tehes oli sealt wana saunawiht nähtawale tulnud, mida Tõnisson wihaga wastu näitelawa põrandat löönud, koosolijate naeru ja käteplagina saatel.

* * *

Kuna Tartu tööandjad tööliste esitajaid „Käsitöölise Seltsis“ ilusate sõnakõlksudega kostitasid, tärkas trükitöölise õpilaste hulgas mõte oma seisukorra parandamiseks üldstreiki tarwitusele wõtta. Peaaegu terve Tartu tööstus ratsutas tol ajal õpilaste, kui odawa tööjõu turjal, neid halastamata kombel eksploateerides.

Kuigi Tartu tööandjad sunnitud olid tööliste poolt walitud asemik-kudega juttu tegema tööliste wiletsa olukorra parandamise üle, olid Tartu tööstusliste ja kaubandusliste ettewõtete õpilased sellest jutuaajamisest hoopis eemale jäetud, nagu ei oleks neid olemaski olnud, kuna aga

suurem osa tolaegseid õppinud töölisi, wõi „sellisid“, niwõrd arusaamatud ja õpilaste peale kadedad olid, et nemad oma poolt ka õpilaste olemasoleku päriselt surnuks waikisid, toonitades: „Igaüks meist on samasuguste wõi weel wiltsamate tingimiste all õppinud, nii siis peawad ka praegused õpilased sedasama läbi tegema, kui nad „selli“ nime osalisteks tahawad saada“.

Just see sihilik õpilaste surnuks waikimine, nii tööandjate kui ka „sellide“ poolt, oligi toleiks streigimõtte edasikandwaks jõuks Tartu trükitööliste õpilaste juures, et üldstreigiga vähemalt oma olemasolekust märku anda. Streigimõte oli Tartu trükikodade õpilaste kogu juures niwõrd walminud, et selleks ei olnud tarwis palju kihutustööd tehagi. Sest kes õpilastest ei tahtnud ühe rubla asemel poolteist ehk isegi kaks rubla nädalas palka saada, wõi jälle 5-aastast poolmuidu orjamise-aega aasta ehk poole wõrd lühendada.

Kõige tähtsam küsimus oli, et kuidas streiki alata, sest igaüks meist teadis seda tõetera, et „hea algus on enam kui pool wõitu“. Schnackenburgi wõi „Uudiste“ poisid olid „walmis küll waimus, kuid liha oli neil nõder“, sest nende arw oli liiga wäike selleks, et algatuses tarwilikku mõju awaldada. Mathieseni trükikoda, kui kõige suurem Tartu trükikodade hulgas üldse, nii nooremate õpilaste kui ka hea hulgakese waneamate õpilaste arwu poolest, kelledele iseäranis nõudmine õppeaja lühendamise asjus peatset kasu tootas, pidi loomulikult streigi algatajaks olema.

Määratud päewa hommikul¹⁾, peale töö algust, piilusid Schnackenburgi trükikoja õpilased närwiliselt akendest wälja uulitsale, et kas tulewad juba Mathieseni poisid, ja kas läks neil korda kõiki kõhklejaid kaasa tuua, et streiki üldiseks teha.

Kell kõndis juba kümne ümber ning meie meeled hakkasid juba kärsituks minema. „Uudiste“ toimetaja Peeter Speek kõndis edasi-tagasi trükikoda mööda, käed selja taga, ja waatles pealt seda piinlikku ootust, sest tema oli ainuke peale meid, kes meie streigi kawatsusest teadis, kuna trükikoja omanikul ja „sellidel“ meie „mässu“ mõttest aimugi ei olnud.

Wiimaks näeme Mathieseni poisse tulemas. Just kui nägemata wägi kihutab meid riidewarna juurde: müts lendab pähe, käsi palituwarukasse ning wõidukisaga tormame ukse poole, kus trobikond Mathieseni poisse juba rõõmuhüüetega meid wastu wõtmas. Nüüd alles aimas peremees, et midagi metsikut lahti on ja kukkus poisse hurjutama ja hirmutamata, et kui lähete, siis enam tööle tagasi ei wõta.

Siit läksime Bergmanni ja Zirki trükikodadesse ja siis alles ühiste jõududega Tõnissoni „kindlat linna ja warjupaika“ ja tema „iseloegade“ taimelawa piirama, mis langes ilma suurema wastupanekuta, kuna Koodi-Jaani ei olnud meie tulekul trükikojas.

Teel Sõõdi õpilasi kaasa wõttes seadsime sammud Laakmanni poole, kus mõnda poissi tarwis oli turjapidi wälja tirida.

Nüüd oli streikijatepere juba umbes sajahingeliseks paisunud, mis liikus Riia uulitsat mööda waksali sihis Kastaania uulitsal asuwa tuule-

¹⁾ See oli 9. weebruaril, kuna esimene streik Tartus 7. weebruaril Mohri wabrikus algas. Toim.

weski poole, mille tiibade all Koppel „Olewikku“ kirjastas. Teised Tartu trükikojad töötasid tol ajal enamasti kõik gaasimootorite abil, aga „Olewiku“ wäljaandja oli odavamaks arwanud loodusejõudu — tuult — trükimasina käimaajamiseks ära kasutada. Peale selle oli „Olewiku“ kirjastaja üles leidnud, et tütarlapsed on sõnakuulelikumad eksploateerimiseks kui poisijõmpsikad, nii siis wõtsime „Olewiku“ juurest kümnekonna tütarlastest õpilasi kaasa.

Kui Riia uulitsale, umbes Tartu linnakooli kohale olime jõudnud, tuli Tartu politseimeister Zabelin meile wastu, tegi suured silmad ja hakkas järele pärima, et mis on juhtunud. Temale olewat teatatud trükikodade õpilaste „mässust“, ja tema olewat juba terve linna läbi otsinud, et mässajaid üles leida, kuni wiimaks keegi teda meie jälgile olla juhatanud. Kuuldes, et meie ei mässa, waid streigime, hakkas ta meilt streigi põhjust pärima. Üks Mathieseni poistest, kellel riigikeel suus oli, luges temale meie nõudmised ette. Tähtsamad neist olid: 1) õppeaja lühendamine wiie aasta pealt nelja aastani; 2) õpilaste palga kõrgendamine; 3) et puhtuse eest trükikodades paremini hoolt kantaks; 4) nõuti „sellidelt“, et ka õpilasi nende ametiühisuse liikmeteks wastu wõetaks, ja weel terve rida teisi nõudmisi tööpäewa lühendamise üle jne¹⁾.

Selle peale pajatas Zabelin, et kõik meie nõudmised mõõdukad olewat ja et tema isiklikult ühes wabrikuinspektoriga saawat kõigiti meie nõudmisi trükikoja-omanikkude koosolekul toetama, mis järgmisel päewal pidawat kokku kutsutama, ja kõigele sellele krooniks otsa soowitas ta meile streiki kohe lõpetada ja tagasi tööle minna. Käremeelsemad poistest hakkasid töölemineku mõttele wastu waidlema, seletades, et kui oleme kord juba streigiga hakkama saanud, siis tarwis streikida kuni peremeestelt mingisuguse wastuse saame, aga praegusel silmapilgul peaksime ühe koosoleku ära pidama, et otsustada, mis oleks tarwis edasi teha. Sellepeale hoiatas politseimeister meid „isalikult“, et tema sarnast koosolekut lubada ei wõi, ja et kui meie tema hoiatusest hoolimata siiski kusagil linna piiris koosolekuks kokku kogume, olewat tema sunnitud meid oma politseinikkudega laiali ajama, aga ühe hea nõu wõiwat tema meile siiski anda, ja nimelt, et kui meie siiski koosolekut tahame pidada, siis mingu meie Tähtwene parki, mis on linnapiirist wäljas ja seniks kui maa-(kreisi)-politsei meie koosolekust teateid saab ja oma strashnikud kohale saadab, et meid laiali ajada, on meie koosolek juba lõppenud ja koosolijad sammuvad jälle linna-territooriumile ning lähewad rahulikult laiali. Sellest Zabelini nõuandmisest räägiti päris elawanäoliselt streikijate keskel.

Läksime karjas alla linna, politseimeistriga eesotsas. Kui raekoja ette jõudsim, kadus politseimeister ühes mõne eeskäiwa poisiga ära, arwatawasti läksid nad wabrikuinspektori juurde. Kuna ka juba lõuna aeg oli ja poistel kerekesed heledad, siis ei tulnud meie streigikoosolekust midagi wälja. Pärast lõunat hakkasid mõned nooremad poisid, nähtawasti wanemate mõju all, juba tööle tagasi tikkuma.

1) „Uudiste“ teatel nõuti 9-tunnist tööpäewa, kui lähemat sammu 8-tunnise tööpäewa kättesaamiseks; söögiraha nõuti 1. aasta peale 1 r. 50 k., igal järgmisel aastal 50 kop. nädalas juurde, haiguse ehk mõnel muul põhjusel ei tohi söögiraha ära wõtta; nõuti weel õigust õppeaja jooksul ühest töökojast teise üle minna. Toim.

Streigipäewa õhtul kogus osa streikijatest raekoja ette ja arutasid terwet seda sündmust kritiseeriwalt, et kui kenasti sai streik algatud, kuid lõppude-lõpuks ei saanud üldist streigikoosolekutki ära pidada ega mingisugust resolutsiooni wastu wõtta selle kohta, mis edasi teha. Streigi juhtijaid Mathieseni trükikoja poisse ei olnud aga õhtul raekoja ees ühtegi näha, „juhid“ olid nagu maa alla kadunud. Käisime kesklinnas asuwate trükikodade akende taga luuramas: igal pool tegid „sellid“ ületunde, sealjuures wiina wõttes ja suupisteid peale hammustades, mis sellide juures traditsiooniliseks kehakinnitusewiisiks oli.

Sama päewa õhtul, umbes kella 7 ajal, seadis ennast umbes 20-ne hingeline õpilaste salk raekoja ees ritta ja marssis niimoodi Toomemäe poole, et ikkagi midagi koosolekutaolist toime panna. Tühjal ja pimedal Toomemäel, tummade, raagus puude all, pidas üks poistest pisikese kõne, seltsilisi üles kutsudes mitte weel tööle hakata, enne kui meie õiglased nõudmised peremeeste poolt täitmist ei ole leidnud.

Järgmisel hommikul suurenes poiste arw, kes tööle tagasi kippusid. Esiteks walutas mõnelgi poisil pehmem koht wanematelt saadud nahatäie järele, teiseks hakkas kartus maad wõtma, et wahest ei wõeta enam tööle. Wanemaid õpilasi wõis küll sellega trööstida, et kui peaks juhtuma, et meid streikimise pärast enam tööle tagasi ei wõeta, siis sõidame Piiteri ehk Moskwasse, kus igalpool ilma sellitunnistusega tööd wõib saada, kui aga töötada oskad. Kuid nooremate õpilaste juures, kes weel iseseiswalt töötada ei osanud, ei aidanud see trööst ühtigi.

Meie nii suurepäraliselt alatud streik lõppes nii wärwitult, et õieti ei mäletagi enam, kuidas see sündis. Wist nii, et teise streigipäewa eel-lõunal linna raekoja ümbruses ümberuitawatele streikijatele „streigijuh-tide“ poolt sõna saadeti, et streik lõpetada ja peale lõunat tööle hakata ¹⁾, ja et trükikodade omanikud olla wabrikuinspektorile lubanud, et kedagi streikijatest lahti ei lasta. Ka meie nõudmiste elluwiiimine jäeti wabriku-inspektori „isaliku hoole“ alla, kes ka päris „isalikult“ talitas, nii et meie nõudmistest ainult pool täideti. Näiteks, nüüd wõis õpilane nelja wõi 4^{1/2} aastaga sellitunnistuse osaliseks saada ainult sel tingimisel, kui trükikoja omanik, trükikoja juhataja ja trükikojas töötawate sellide kogu sellega nõus on; õpilaste palkasid kõrgendati ainult 50 protsendi wõrd meie nõudmistest; õpilaste Baltimaa trükitöölise ametiüsisusesse wastu-wõtmine otsustati sellide poolt ka „isalikult“, nimelt, et õpilased wõiwad ainult pealtkuulajatena, ehk nõuandwa hääleõigusega sellide koosolekust osa wõtta, kuid mitte ühisuse liikmeteks olla.

Trükikojaomanikkude koosolekul oli Jaan Tõnisson kõige ägedam õpilaste wiletsa olukorra parandamise wastane ja sõdis käte ja jalgadega meie nõudmiste täitmise wastu. Pärast streiki kuuldis, et kui Tõnisson teada oli saanud, et „Postimehe“ trükikoja õpilased ka streikijatega ühi-nenud (suure klaasi täiest piimast hoolimata) ning töölt lahkunud, jooks-

¹⁾ „Postimees“ 11. weebr. teatab kõigi trükitööõpilaste streigi lõpetamisest ja nende tööle asumisest.

nud ta kui meeletu, kuuewäel ja ilma mütsita, politseisse õpilaste „mäsust“ teatama, mille peale politseimeister Zabelin tuligi siis, nagu eespool tähendatud, „mässajaid“ linna mööda taga otsima.

* * *

1905. a. 1. mail ilmunud W.S.-D.T.P. lendleht kutsus töölisi 1. mai pühitsemisest osa wõtma. Maipäewa eel anti suust-suhu teada, et Tähtwere metsas on koosolek. Mingit streiki ehk töölt äraminekut 1905. a. 1. mail ei mäleta, kuid mingil kombel olid inimesed sel päewal wabad (kas langes tol aastal 1. mai puhkepäewa peale, wõi korraldati maikoosolekut järgmisel puhkepäewal peale esimest maid). Teiste „oma poiste“ kaasas tahtsin ka koosolekule sattuda. Tähtwere pargis, teel Tähtwere metsa, olid koosolekule minejatele „oma meestele“ teed juhatamas kaks naisseitsilist, endise Puschkini naisgümnaasiumi õpilased, üks nendest kaunis paks ja pügatud punaste juukstega. Metsa koosolekule olla umbes paarkümmend inimest kogunud, muude hulgas ka kaks Krasnojarski polgu soldatit. Kuid warsti ilmunud mitmed kahtlased isikud koosolekukohta ümbrusesse, mille tõttu iseäranis soldatid wäga rahutuks saanud ja sellepärast otsustatud metsa mööda laiali minna.

* * *

1905. aasta oktoobripäewad algasid Tartus üliõpilaste koosolekutega¹⁾ (shodkad) ülikoolis, kuhu politseiwõimudel selleaegse ettekirjutuse põhjal õigust ei olnud sisse tungida. Shodkasid peeti ülikoolis pea iga õhtu. Politseipatrullid seisid ülikooli sissekäigu wastas, teiselpool uulitsat, igaks juhtumiseks walmis. Selle tõttu oli mitteüliõpilastele ülikooli ruumidesse sissepääsemine raskendatud. Oli tarwis ennast maskeerida. Laenasid ühelt tuttawalt üliõpilaselt wormimütsi, ja niimoodi sattusid tasahiljukesi ülikooli aktisaali galleriile, et näha ja kuulda, mis nendel shodkadel õieti tehakse. Saalis walitses päris „parlamentlik“ kord: pea kõik üliõpilased kandsid wene särke, igaüks oma ilmawaate wärwis—es-erid olid sinistes särkides ja istusid pahemal pool. Es-deed punastes särkides, kuna rohelisesärgilisi kadette ainult mõningad äärmisel paremal käel istusid. Mustasärgilised — anarhistid, nagu näha, parlamentlisest korrast lugu ei pidanud ja istusid igal pool, all saalis ja ülewal galleriil. Siin kuulsin mina alles esimest korda kõnemehe. Rääkisid tuliselt ja tõsiselt.

Kui 1905. a. oktoobrikuu keskel „Wikshel“ raudteelaste üldstreigi wälja kuulutas, siis jäi ka Tartus rongide liikumine²⁾ seisma, millest oli näha, et midagi päris tõsist käimas on. Tol päewal ilmunud „Uudised“ tõid põnewaid teateid, kuid politsei konfiskeeris nad ära ja pani trüki-kojas lehe edasitrükkimise seisma. Siiski oli juba osa lehti linnas laiali

¹⁾ Esimene sarnane koosolek oli 14. okt. Sel koosolekul otsustati ühelhäälel õppimine seisma panna.

²⁾ Tartu ei tulnud 14. oktoobril osa rongisid, 15. okt. jäi raudtee liikumine täiesti seisma. Toim.

kantud ja osalt lehemüüjate poolt ära peidetud, mida need õhtul tasahiljakesti soovijatele haruldase hinna eest edasi müüsid (kuni 50 kopikat numbri eest, nagu üks lehemüüja poisike kiitles).

Samal päewal otsustasid üliõpilased anda ülikooli ruumid tööliste koosolekute pidamiseks, kuhu üldine linna tööliste koosolek kokku kutsuti. Koosolekul otsustati ka Tartus üldstreiki alata. Esimesel streigi päewal wabastati türmis kinni istuwad seltsimehed. Politseinikud olid uulitsanurkadelt nagu tina tuhka kadunud. Töörahwa koosolekuid peeti iga päew ülikooli ruumides, kus koosolijatele wiimaseid uudiseid teatati ja päewaküsimusi arutati.

Piiterist oodati põnewusega uudiseid, kas häid wõi halbu, sest et neil päewil ei olnud Tartul ei raudtee ega telegraafi teel mingit ühendust teiste linnadega. Elasime täiesti oma ette ja maitsesime täielist w a b a d u s t, mille taolist mina kunagi enne ega ka pärast seda kusa-gil maailmanurgas, ka mitte „tööliste walitsuse“ all ägawas Austraalias, maitsnud ei ole. Ja mitte keegi ei julenud rüwetada seda töörahwa oma-wõetud wabadust. Tsarismi õuekoerad ja muud wastikud elukad olid just nagu öösised putukad hommikuste päikesekiirte eest pimedamatesse nurkadesse ja koobastesse peitu pugenud. Kodanlus, see oli oma pea pehmete udusulgedest patjade alla ära peitnud ning ootas, et kui hoop peaks tulema, küllap siis pehmed padjad selle mõju natuke wähendawad.

Wene üliõpilased agiteerisid Krasnojarski polgu soldateid, et need ülemaid ei kuulaks ja tööliste peale mitte ei laseks. Rüütli uulitsa ja tolle ristuuulitsa nurgal, mis politsei esisele platsile wiis („Postimehe“ trükikoja wärawate wastas), asus Krasnojarski polgu muusikantide komando, kuhu oli üks osa Krasnojarski polgu soldateid paigutatud, na' igaks juhtumiseks. Wäljas trepil seisis salgake ilma püssideta soldateid, kes olid rahwahulgast poolringina sisse piiratud, kuna üks wene üliõpilane hakkas neile kõnet pidama, alates sõnadega: „Schtõki, schtõki, russkije schtõki, wõ bratja naschi!“ (täägid, täägid, wene täägid, meie wennad olete teie). Ohwitser kõndis ärritatult maja ees trepil edasi-tagasi ning hüüdis wahete-wahel alla soldatitele agitaatorit mitte kuulata. Soldatid seisid trepil nagu halwatud, neid ümbritsewat rahwamurdu tummalt silmitsedes.

Kooliõpilased kuulutasid ka üldstreigi. Kõige punasem oli Tartu realkool, kust liikumine algas. Wanemad klassid olid juba suure punase lipuga uulitsal, kuid alamates klassides manitsesid kooliõpetajad pisikesi poisse paigale jääda ja streigist mitte osa wõtta. Warsti klirisesid aknaruudud ja haisupommid lendasid klassiruumidesse, kust warsti kõik lah-kuma pidid. Siit liikus noorsoost-meeleawaldajate rong kroonu-gümnaasiumi poole, et sealsetele saksa-, kadaka- ja eestisoost kodanlaste poegadele nende isa-emade pattusid meelde tuletada, teel lauldes: „Uraalist kuni Doonau jõeni ei ole lollemat kui Nikolai. Oh, sa tsaar, oh sa tsaar, hullumeelne wene tsaar“ jne.

Wenemaa Sotsiaal-Demokraatlise Tööliste Partei Tartu grupp wõis ka juba põranda alt päewawalgele tulla, oma peakorterit „Meditinski Klubis“ (wene üliõpilaste-arstiteadlaste seltsimaja), Tähe ja Lille (Shukowski) uulitsate nurgal awades. (Siit koliti warsti Erne uulitsale „Societase“ ruumidesse). „Uudiste“ mehed: Peeter Speek, Gotlieb Ast, Eduard

Wilde j. t. siia ei käinud, waid haudusid oma eesti föderatiiwset sotsialistide parteid „Uudiste“ toimetuses.

Kord õhtul¹⁾ tulles kodu poolt, Tähe uulitsat mööda, et alla linna minna, näen rahwamurdu alt linnast Riia uulitsat mööda ülespoole liikuwat, kes rewolutsioonilisi laule laulis. Tähe uulitsa ja Lille (Shukowski) uulitsa nurgale jõudes näen, et rongi ots on juba Riia ja Pihkwa uulitsate nurgal olewale Jaama platsile jõudnud, kus posthobuste- ja telefoniaam asus, mis maad (mõisaid) linnaga ühendas. Jooksin Lille uulitsat mööda Jaama platsi poole, nähes läbi walgustatud jaamahoone akende, et jaamahoone sees on lõõmine lahti: lendawad toolid ja klirisewad aknaklaasid. Sel silmapilgul oli jaamaesine plats puupüsti rahwast täis.

Äkitselt kõlawad paugud ning rahwakogu walgub nagu elaw müür põikuulitsatesse, teised rusuwad endid platsi keskelt platsi ümbritsewate majade seinte äärde, instinktiwsest endid kõhuli maha wisates, et sellega endid surmatoowate kuulide eest päästa. Paljud jäid platsi keskele maha, nagu oleks neid püssikuulid tabanud (tõepoolest lükkasid neid maha aga teised, kes jooksmata olid pistnud). Lõin ennast paukude ajal Lille uulitsa nurgal seina äärde. Kuulsin, et rongikäik oli all linnas stüühiliselt selle eesmärgiga alanud, et postijaama telefoniühendust maakonnaga (mõisatega) katkestada. Paugutajad olid Krasnojarski polgu soldatid, kelle weohobuste komando postijaama õues asus. Kuid ligidalolijad tunnistasid, et soldatid olid ainult õhku lasknud, et inimesi hirmutada. Üks mees sai meealewalduse ajal surma, lamas platsi keskel, laternaposti juures, kuid surmatoojaks ei olnud mitte kroonupüssi kuul, waid pisikene rewolwrikuul, mis pärast selgeks tehti. Samal ajal anti „Meditzinski Klubis“ mitmele arstiabi, kes olid uulitsale mahakukkudes jne wigastusi saanud. See oli esimene ohwer Tartus oktoobripäewil 1905. aastal, ja tapjaks oli, paljude andmete ja tõenduste järele, ratsanik, keda Tähe ja Lille uulitsate nurgal nähti. See oli saksa adwokaat Volk, tuntud sakslaste kaitsewäe asutaja Tartus. Surmasaanu oli Tartu realkooli teenija (teda nimetati realkooli kaltwaatriks) Adamson. Matuse korralduse wõtsid Tartu rewolutsioonilised organisatsioonid ühiselt oma peale. Matus kujunes ülilalaliseks demonstratsiooniks, mille sarnast Tartu weel näinud ei olnud.²⁾ Matuse päewal³⁾ oli terve linn uulitsatel, mis poliitseinikkudest täiesti puhtad olid. Korda pidas töörahwas ise.

Pärast seda kadus adwokaat Volk Tartust, tema maja ukсед ja aknad olid raudluukidega lukustatud. Kui ma ei eksi, mängis Krasnojarski polgu pasunakoor matuserongi ees „Leinamarssi“.

Peale selle oli üks „Bundi“ liikmetest rewolwrit waadeldes ennast kogemata maha lasknud. Matuse korralduseks ühinesid jällegi kõik rewolutsioonilised organisatsioonid, tõölisi üles kutsudes ka sel korral mõjuwat meealewaldust korraldama, et sellega töölisteklassi waenlastele oma ühismeelt ja jõudu näidata. Kuid seekord oli matuserongist osawõtjate ja ka kaasatundjate arw tuntawalt wäiksem.

1) See oli 17. oktoobril.

2) „Postimehe“ teatel wõttis rongist 25—30 tuhat inimest osa.

3) 20. oktoobril.

Wist päew wõi paar pärast 17. oktoobrit hakkasid Tartus kuulujutud keerlema, et Piiteris olewat midagi suurt sündinud. Teati rääkida wabadustest, kuid mis wabadused ja mil määral, sellest ei teadnud keegi ligemalt, sest üleriikline raudteelaste ja telegraafi streik kestis edasi. Jutud wabadustest ja manifestist tirisid ka Jaan Tõnissoni ja tema jüngerid peiduurgastest välja. Eesti põllumeeste seltsi näitusehoones (waksali ligidal) kutsuti „rahwa“ koosolek¹⁾ kokku ja hakati lõõritama, et „nemad“ olla wabaduse wõitnud. Peale seda hakkasid Tõnisson, Parts ja terve see öökullidepere töölisi siunama, kes nii häbematud olla, et weelgi edasi streigiwad, kuna tarwiku olewat kohe streik lõpetada, et „Postimees“ jälle oma juudaselikkus prowotseerimisetööd wõiks jätkata. Selle peale hüüti koosolijate hulgast, et Tõnissoni koosolekul pole streiki alatud, nii ei wõi ka siin juttu olla streigi lõpetamisest, karjuti ka „maha Tõnisson!“ Selle peale soovitasid Tõnissoni jooksupoisid käratsejaid koosolekult välja wiia, kuid Tõnisson, ära nähes, et „käratsejate“ (tööliste) hulk liiga suur on, tõttas maheda häälega seletama, et „täna pidulik wabadusepäewal kedagi välja ei wiida“. Kuid Tõnissoni „heasüdamluse“ peapõhjus käratsejate tööliste wastu seis selles, et Tõnissoni „elupikkuse edumõtte“ toetajad — politsei ja sandarmid — ikka weel peidus olid, aga oma jõu peale tööliste wastu oli ju wähe lootust. Sel koosolekul oodati igal silmapilgul ametlikkude teadete kohalejõudmist manifesti üle, mida Tõnissoni käskjalad waksalis ootamas olid, et seda siis kohe koosolekule toimetada. (Wist jäi teade sel päewal tulemata.) „Uudiste“ mehi kedagi sel keskpäewasel Tõnissoni koosolekul näitusehoones ei olnud. Töölisi oli küll hea hulk, Mohri wabrikust ja mujalt. Läksime lihtsalt Tõnissoni „maha karjuma“, nagu sel ajal teadlikumate tööliste poolt kodanlaste koosolekutel käimist nimetati. Üks suurematest Tõnissonile wastuwaidlejatest nimetatud koosolekul oli, nagu mäletan, keegi Liwaku nimeline isik, wist ühe pisikeses maaldritöökoja omanik.

Wiimaks jõudis see kauaoodatud „wabaduse-manifest“²⁾ Tartu. Räägiti, et manifest toodi Tartu „Wiksheli“ esitajate poolt, kes weduril Tartust läbi Riia poole kihutanud. Mõne päewa pärast hakkasid raudtee ja telegraaf jälle töötama, ja ka Tartus lõpetati streik. „Uudised“ ilmusid kui eesti s.-d. partei häälekandja, Peeter Speegi toimetusel nagu ennegi.

Igal õhtul peeti ülikooli aulas rahwakoosolekuid³⁾, kus esimestel päewadel wäikekodanlised kõnemehed toonitasid, et nüüd on wabadused jäänud käes. Ühel õhtul sattusin ühte pisemasse auditooriumisaali, kus peeti Tartu keskkoolide õpilaste koosolekut. Rääkis tulise tuhinaga keegi walgelokkidega realkooli poiss, nähtawasti wastates kellegile eelrääkijale, et nüüd ei ole enam olemas ei gümnaasiume ega realkoole, waid üks ja üldine keskkool, sest et 17. oktoobri manifestiga olewat sotsiaal-demokraatlise tööliste partei programm-miinum käes. (See ei olnud muu keegi, kui nüüdne sotsfaschist Aleksander Oinas.)

1) See koosolek oli 18. oktoobril.

2) Manifest jõudis Tartu 18. oktoobril.

3) Esimene sarnane koosolek oli 16. oktoobril.

„Uudiste“ mehed — Speek, Wilde, wanem Ast ja teised pisemad nimed, asusid nüüd esile oma Eesti Föderatiivse Sotsiaal-Demokraatlise Parteiga. W. S.-D. T. P. Tartu osakond hakkas sel ajal ka elawamat tegewust awaldama. Ülikooli aulas pidasid partei-koosolekuid nii „eesti“ sotsid kui ka W. S.-D. T. P. Tartu osakond. Mõnikord panid need kaks organisatsiooni toime ühiseid üldkoosolekuid, iseäranis kui tarwis oli poliitiliste päewaküsimuste kohta seisukohta wõtta. Mingit waenu nende kahe partei wahel märgata ei olnud. Ühele sarnasele koosolekule¹⁾ ülikooli aulasse sõandas ka Jaan Tõnisson ilmuda, muidugi oma ihukaitsewäe — Eesti üliõpilaste seltsi liikmete saatel. (See oli sel ajal, kui isewalitsus hakkas juba oma ehmatuses toibuma ning Tõnissoni mehed selle toetuseks oma mustasajalist juudidewastast kihutustööd algasid.) Parajasti oli Otto Sternbeck kõnetoolil ja pidas kõnet, kui Jaan Tõnisson saali ilmus. Keegi kõneleja ligidal seiswatest isikutest sosistas Sternbeckile kõrwa sisse, et Tõnisson saalis, mille peale kõneleja kohe Tõnissoni meestele pihta hakkas andma, muu seas pajatades, et „Tõnissoni südametunnistus on must just kui oktoobrikuu pori“. Seda kuuldes ajas Tõnisson oma kurekaela sirgeks ja kõrgeks ning oma kitsehabe me õieli ja rõõgatas: „Oh, oh!“ ning palus, et temale ka sõna lubataks. Rääkisid veel mõned isikud, teiste hulgas ka Fr. Mihkelson juudiküsimuse üle (sest et just sel ajal Tõnissoni mehed ja muud mustad ollused tegid linnas juudidewastast kihutustööd), enne kui Tõnissoni kätte sõnakord tuli. Kõnetoolile astumisel hakati kohe Tõnissoni maha karjuma. Suure waewaga läks koosoleku juhatajal wiimaks korda koosolekut rahustada, et Tõnissonile wõimalust anda oma sõna tarwitada. Tõnisson hakkas kohe oma wastaseid (sotsialistlisi parteisid ja töölisi) mõnitama, toonitades, et juudiküsimust ei olewat olemaski, et juudiküsimusest olla siin ainult sellepärast juttu tehtud, et sellel noorelmehel (Fr. Mihkelsonil) suur isu olewat rääkida, kuid et ta aga millegist muust rääkida ei oskawat, siis rääkiwat ta juudiküsimusest. Nende lausete järele karjuti Tõnisson lõpulikult maha ning aeti koosolekult wälja.²⁾

Tõnissoni prowokaatorlisest wäljaastumisest sellel koosolekul ja ka terwest tema ülewalpidamisest wõis oletada, nagu oleks temal sandarmiwalisusest juba teada olnud, et 17. oktoobri manifest oli krahw Witte poolt just selleks wälja antud, et tõsiseid wanakorra wastaseid põranda alt wälja meelitada, neid juhtumisi kaasasõrkijatest ära lahutada ning kinni nabida, ja ka et kindralist-timuka Trepowi kuulus käsukiri politseinikkudele ja sõjawäele „kuulisid mitte hoida“ walmis oli ja ainult parajat silmapilku oodati selle wäljakuulutamiseks.

* * *

Peagi hakkas tsariwalitsus jälle toibuma. Oli kuulda juba karistus-salkadest, keda maal jumalaga hangeldajad mustakuuemehed ja parunid

1) See koosolek oli 22. oktoobril.

2) Tõnisson toetas kellegi teise koosolekule pugunud musta isiku poolt toodud wäidet, et üks koosoleku juhatajatest „mitte oma kuube“ ja wõõrast nime kandwat. See puudutas Sternbecki, kes seletas, mispärast ta üliõpilase kuube ja teist nime kandis. Toim.

oma poegadega eest wedasid ja nendele „mässajaid“ kätte juhatasid. Tartusse ilmus sotnja kasakaid, mis head ei tähendanud. Kõigi rewolutsiooniliste parteide eestwõttel kutsuti Tartu töörahwas ülikooli ruumidesse üldkoosolekule. Seal kutsuti töörahwast peadtõstwale reaktsioonile üldstreigiga wastama. Pandi hääletusele järgmise päewa hommikul Tartus poliitilist üldstreiki alata. Kuid meeolelu ei olnud enam see, mis walitses esimesel oktoobrikuu koosolekul, kus 17. oktoobri eelset üldstreiki otsustati. Sellel koosolekul tõsteti käed üles wisalt ja wastu tahtmist. Inimesed ei osanud wabadust kaitsta, mis oli Tartule kätte tulnud ilma wõitluseta. Mis on saadud kergesti, see lastakse ka kergesti ära wõtta.

Järgmise päewa hommikul algasid streiki Mohri ja Bandelieri mõõbliwabrikute töölised ja weel mõned pisemad töökojad. Trükitöolistest algasid streiki ainult Schnackenburgi („Uudiste“) trükikoja õpilased, Karl L., August Lukini ja Karl Pöderi (Gustaw) eestwõttel. See näputäis streikijaid uitas niisama kesklinna uulitsaid mööda edasi-tagasi. Gorodowoid olid juba jälle oma endistel kohtadel ja sotnja kasakaid linnas.

Keskpäewaks ilmus juba suurem rahwakogu raekoja ette, kus mee-leawaldus toime pandi. Et gorodowoid omal jõul mee-leawaldajate laialiajamisega hakkama ei saanud, siis toodi kasakad abiks, kes nagai-kadega rahwa kallale tormasid, nii et mõnegi mehe kukal sel päewal kasaka nuuti maitsa sai. Püssidest lasksid kasakad seekord õhku. Ainult ühel woorimehel, kes Tartu kaubahoowi ees seisis, lasti hobune surnuks.

Räägiti, et samal päewal Suureturu uulitsa ja turu nurgal, linna raekoja ees, politseinikud ühte Goldbergi nimelist juudi soost lihuniku-poissi rewolwritest olid lasknud, kes gorodowoidele wastu olewat hakanud¹⁾. Kuid et tal keha paksu wildist pantseriga kaitstud olnud, ei olewat kuulid politseinikkude roostetanud rewolwritest tema pantserist läbi suutnud tungida ja jätnud ainult sinised muhud ihule. Wiimaks olewat politseinikud Goldbergi jalust maha lõõnud, teda jalgadega peksnud ning siis politseisse wedanud. Sellest räägiti palju. Sel päewal wiidi politseisse mitu mee-leawaldajat. Umbes kella ühe ajal toodi root Krasnojarski polgu soldateid raekoja ette, kus neid laskewalmis ritta seati. Kasakaid ei olnud sel ajal linna keskel enam näha.

Ara nähes, et üldstreik läbi kukkus ja et linnas wõim jälle politsei käes, otsustasime (Schnackenburgi trükikoja õpilased) õhtupoolel tööle tagasi minna, kus meid mõned sellid pilkehüüetega wastu wõtsid, kuna trükikoja peremees Andreesen lärmitsema kukkus. See nurjaläänud streik jättis wäga rusuwa mulje.

Maal tapsid ja rüüstasid Orlowi karistussalgad, keda ka Tartusse oodata wõis. Silmapaistwamad tegelased pidid juba põranda alla peitu pugema, et mitte sandarmite küüsi kukkuda, kes oma oktoobri halwatusest toibunud.

„Uudiste“ mehed kadusid Tartust wist detsembrikuul, millega kadus ka eesti s.-d. partei. Mäletan, et „Uudiste“ ilmumise ajal W. S.-D. T. P.

¹⁾ „Postimehe“ teatel 14. dets. olla Goldbergi kohta selgeks tehtud, et tema käes haawlitega laetud püstol olnud ja tema, tunnistajate tõendusel, linnawahtide peale laskmist alanud. Omakaitsest olla 4 meest haawlitega haawata saanud. Toim.

Tartu grupi „teoreetilisemad“ jõud tihtipeale P. Speegile etteheiteid tegid tema poolt kirjutatud juhtkirjadest väljapaistwate „loogiliste“ wigade pärast.

Warsti pärast 17. oktoobri manifesti wiidi W. S.-D. T. P. Tartu grupi korter Tähe uulitsast, Meditsinski klubist, „Societase“ ruumidesse. Räägiti, et „Societase“ omanikud, loomaarsti üliõpilased, seltsi ühes mööbliga ja kaunis rikka wenekeelse raamatukoguga W. S.-D. T. Parteile kinkinud. Nagu mäletan, oli sissekäik „Societasse“ kõrwaliste uudishimuliste silmade eest hästi kaitstud. Majakesesse wiis pisike eeskoda, kust pahemat kätt üks perenaise (wana naisterahwas) elutuppa läks, kes maja koristas ja küttis. Ühes pisikeses toas asus kõrgejalgadega kirjutuspult ja sohwa. Puldi sees oli kirjakast trükitähtega. „Societase“ põhikirjas oli punkt, mille põhjal seltsi liikmeteks wõisid olla ka mitte-üliõpilased; mida ära kasutati. Kuni eelnimetatud üldstreigi nurjaminekuni peeti partei üldkoosolekuid ülikooli aulas, kuna komitee ja omawahelisi parteitegelaste koosolekuid peeti „Societase“ ruumides.

* * *

1906. a. jaanuari ümber (wististi puhkepäewal) kogus õhtupoolikul umbes kahekümne inimese ümber „Societase“ ruumidesse kokku. Soowisime na' poole suuga üksteisele „head uut aastat“. Meeleolu oli kõigil rõhutud, kuna Orlowi karistussalgad ja mõisnikkude ning pastorite poegade rööwsalgad maad rüüstasid. Neid oodati ka Tartusse.

Nagu mäletan olid seekord koos Feldbach (Pii), Pedajas, wennaksed Blaufeldid, Karl Pöder (Maxim), mõned naisseltsilised, tööliste esitajad, wene üliõpilased ja teised. Sm. Feldbach, kui komitee esimees, awas koosoleku. Tutwustati üksteist wiimaste sündmustega, mis midagi head ei tõutanud. Istusime koos kuni kella kaheksa wõi üheksani, kus otsustasime, et ärewa aja tõttu on parem laiali minna. Mis pärast meie laialiminekut „Societases“ juhtus, sellest jutustas pärast „Societase“ perenaine järgmist: Samal õhtul, peale meie äraminekut, nii umbes kella 11 ajal, oli perenaise toas petrooleumilambi tuluke weel põlenud, kui wäljast karjuma hakatud, et „andke alla, wastupanek on asjata, maja on igast küljest sisse piiratud! jne. Ja tõepoolest on maja igast küljest politsei ja sandarmite poolt sissepiiratud olnud. Oa uulitsal, mis on paralleelis Erne uulitsaga, olewat isegi salkkond soldateid laskewalmis seisnud. Majas aga sel õhtul peale perenaise mitte kedagi ei olnud. Ka sm. Tärna (kirjaladuja, kes oktoobripäewil teistega ühes Tartu türmist wabastati), kes wahete-wahel „Societase“ wäikses tagatoas õõseti magamas käis, ei olnud seekord majas. Wiimaks olewat üks kas seestpoolt perenaise poolt lahti tehtud, wõi wäljastpoolt politsei poolt lahti murtud ja siis alles oli alanud „Societase“ samm-sammult ja toll-tollilt „ärawõtmine“ politsei ja sandarmite poolt, kes ikkagi weel ei uskunud, et peale wanaeidekese majas ühtegi elawat hinge ei ole. Muidugi konfiskeeriti kast trükitähtedega ja paar head koormat raamatuid seltsi raamatukogust, kuna terwel järgmisel päewal puukuuri maapõrand labidatega läbi ja läbi kaewati: otsiti pomme ja sõjariistu, mida politsei arwas kuuri maa sisse

olewat ära peidetud. Nagu arwata wõis, luurasid nuuskurid küll järele, et päewal hulk inimesi „Societase“ ruumidesse kokku kogusid, kuid laiali minek sündis pimedas ja paari-kaupa, nii ei saanud nad aru, et kust need inimesed tulid, kas samal krundil olewatest eramajadest wõi „Societase“ ruumidest. Jätsime nädalaks wõi paariks „Societases“ käimise järele, kuni asi wagaseks jäi, siis hakkasime jälle käima, sest ei meil soodsamat kokkusaamise kohta ei olnud. Ainult see sai meile selgeks, et W. S.-D. T. P. Tartu grupi töö ja tegewus tuleb põranda alla wiia.

K. Maxim

16. oktoober 1905. a. Tartus

Streigilaine, mis sel ajal terwet Wenemaad waldas, jõudis 15. oktoobril ka Tartusse. Töölised hakkasid igalpool tööd seisma panema. Tööliste-salgad liikusid ühest ettewõttest teise juurde, kus töölised nendega ühinesid. Esiialgu katsusid politseinikud töölistesalke laiali ajada, mis neil ka õnnestas. Pärast lõunat kogunes aga rahwast juba niipalju, et politseinikud neid kartes endid ära peitsid. Öhtul oli uulitsatel ärew: linn oli pime, sest ka gaasiwabrik streikis. Pimedatel uulitsatel liikusid rahwahulgad waimustatud meeleolus. Kohati katsuti ka „Marseljeeset“ laulda, kuid politsei ilmus äkki kohale ja ajas rahwa laiali.

Järgmisel hommikul, s.o. 16. oktoobril, kordus sama pilt. Rahwahulgad walwasid selle järele, et kusagil tööd ei alustataks, ja kus seda teha katsuti, sealt kutsuti töölised jalamaid ära.

Umbes lõunapaiku hakkasid linnas jutud liikuma, nagu organiseeriks adwokaat Volk „omakaitse“ (walgekaardi) salkasid, kes rahwa peale tuld hakkab andma. Räägiti, nagu töötaks telefonijaam täies hoos, et politsei appi kutsuwad. Sarnased jutud erutasid rahwast weel enam, rahwahulgad uulitsatel kaswasid ja ammutasid enestele uusi salke juurde. Salkades räägiti, et tarwis on minna ja telefonijaam kinni panna.

Samal ajal, umbes kell 8 öhtul, oli üliõpilastel arstiteadlaste klubis koosolek. (Klubi asus telefonijaamast mõni maja eemal). Koosoleku juhatamine oli Tartu parteikomitee käes. Komitee liikmetest olid koosolekul Liosner ja Ed. Ott. Koosolekut ei jõutud weel lõpetada, kui juba ämaraks läks ja wäljast korraga rahwa kisa ja „Marseljeese“ helid kõlasid. Koosolek katkestati ja kõik ruttasid uulitsale, et demonstratsiooniga ühineda. Liosner, mina ja Pii (Feldbach) läksime rahwahulgale wastu, kes punaste lippudega mööda Riia uulitsat ülespoole tuli ja telefonijaama poole liikus. Selle meeleawalduse ees kõndisid eraldi mõned grupid, 5—6 inimese kaupa. Nende gruppide keskel oli näha üliõpilisi, kes midagi waljusti seletasid. Tagapool oli tihe rahwahulk, kes punaste lippudega ja „Marseljeeset“ lauldes edasi liikus.

Kui rahwas telefonijaama ette jõudis, tahtsid mõned julgemad sisse tungida, kuid neid ei lastud. Sõnawahetus kestis tükk aega. Wäljast nõuti ja ähwardati, kuna ruumidest wastati sõimuga.

Meie seisime Liosneriga rahwahulgas, umbes wiiskümmend sammu jaamast eemal, kuna lähemale ei olnud võimalik pääseda. Nägime ainult, et jaama akendest paistis walgus ja selle walgusel seiswat rahwahulka. Wiimaks katkes rahwahulga kannatus ja kiwiid hakkasid akendesse lendama. Selle peale kõlasid üksikud paugud ja kuulid wingusid õhus.

Rahwahulk walgus tagasi, kusjuures mõned kõrwaluulitsatesse ja suurem osa Riia uulitsa mäest alla jooksid. Mina sattusin ühte põikuulitsasse. Siin jäi rahwahulk peatama ja mina sattusin wastu seinale.

Rahwahulgast kuuldusid hüüded: — Ärge kartke, nad lasewad kuulideta, et meid hirmutada. Lähme tagasi ja paneme jaama seisma. — Ei ole tõsi, ma ise nägin surnuid! Volki „omakaitse“ laseb!

— Seltsimehed, kõik kellel on laskeriist kodus, jookske ja tooge ära. Algame kohe wõitlust ja kihutame need wereimejad jaamast wälja! — hüüdis keegi waljusti.

Samal minutil kuuldus pragin, ja rahwa silma all langes jaama juures olew esimene telefonipost, mis läbi oli saetud ja mille küljes jaama ühendawad traadid olid. Inimeste jalgu jäi hulk traate, kuid need kisti puruks ja sõimati, et: — Waadake nüüd, wereimejad, kutsuge nüüd weel sõjawäge appi meid laskma!

Jaamale kõige lähemal põikuulitsal hakati kiwe uulitsast üles kiskuma ja jaama akendesse loopima, kus tuled juba kustunud olid. Laskmist enam ei olnud.

Pärast seda hakkasid jaama juurde politseinikud ilmuma ja rahwast, kes peale laskmise lõppemist sinna sisse tahtsid tungida, laiali ajama.

Rahwas hakkas pikkamööda laiali minema. Kaugemalt kuuldus „Marseljeese“ laulu, mis paljud sinna poole meelitas.

Rongikäigud liikusid sel õhtul kuni hilja õõni mööda linna. Kui rahwas wäsinult koju hakkas liikuma, ilmusid ka politseinikud jälle uulitsatele.

16. oktoobri laskmise ajal sai surma keegi Adamson. Palju haawatuid oli, seda ma ei tea.

Järgmisel päewal ilmus manifest ja rahwa tähelepanu pöördus sellele.

Adamson maeti juba „wabal“ ajal. Tema puusärk oli punane. Matusest wõttis peaaegu terve linna rahwas osa. Punaseid lippe oli terve meri. Kohati linnas kui ka surnuaias peeti ajakohaseid rewolutsioonilisi kõnesid.

Ed. Ott

Mõned mälestused 1905. a. liikumisest Pärnus

J. Liw

Ilus, päikesepaistene, külmawõitu ilm. Üle Pärnu paljunaerdud „nahksilla“ ruttawad töölised linna. Täna pidi kooliseltsi saalis naiskodanikkude koosolek olema ja peale selle meeleeawaldus. Ruttan kah sinna. Awar saal on naisseltsilisi täis. Kõneldakse elawalt ja arutatakse seisukorda. Otsustatakse wastuwõetud otsused linnawalitsusele teatada. Selleks

korraldatakse rongikäik. Rongikäiguga ühinewad linnaaitade töölised ja palju teisi, nii et kitsad Pärnu südalinna uulitsad rahwast täis on kiilutud.

Linnaametist teatatakse seltsilistele, et ainult saatkond härrade juurde wõib minna.

See sünnibki. Rahwas wäljas ootab kärsitult, kuidas linnaisad nõudmiste peale waatawad.

Korruga käib lainena ärew liikumine rahwakogust läbi. Kõikide pead pööravad oodates ühele poole. Ei teata, keda sealt oodatakse. Kuid wähe aja pärast selgub asi. Pärnu „garnison“ on jalule aetud — isandaid päästma. „Kõigewälise“ pristaw Hahni kitsehabe paistab „pika Nõmme“ kõrwal, kelle kannul terwe Pärnu „woswide“ leegion „Iarbib“.

Isetegadwalt ja uhkelt, nagu ikka, teewad isandad endile teed. Wahtisid raekoja uksele jättes lähewad teised sisse. Lühikest aega on rahwas nagu jahmataund, kuid siis algab käärimine. Juba kostab wile, hüütakse „maha“, käiwad esimesed hoobid raekoja uste ja wahwate „wõmmide“ pihta ning sisse waob rahwalaine, kõiki takistusi eest häwitades.

Algas see, mis sarnasel puhul harilik. Aktid, protokollid ja igasugune kirjawahetus lendas iga nelja tuule poole laiali. Otsiti pristawit ja „wõmmisid“.

Korruga kostab kõrwalolewa pritsimaja hoowist wali hurraa. Osa „wosmisid“ on leitud, osa on „putket teinud“. Leitud „pagulastele“ ei tehtud mingisugust paha, waid lasti nad rahulikult minna. Tagatipus wedas ennast Pärnu kõikwõimuline walitseja, pikk linnawaht Nõmm, selja peal tolknewa mõõgaga rahwa wahelt läbi. Talle sajab sõimusõnu kaela, kuid teatawale politseilisele ükskõiksusele see haiget ei tee...

Jällegi hurraa. Pristaw Hahn on leitud. Keegi tööline tahtnud kapi kallale minna, aga et wõtmeid pole antud, siis tulnud asi neile pisut kahtlane ette, nii et uks lahti murtud ja sees olnud — rohkem surnud kui elus — Pärnu wägewus ise...

Pisarsilmil palub mees enese naha eest. Lubab ametist ära astuda ja jne. Kuid rahwas nõuab kõhut. Kostab hüüe: „Kotti ja Globe platsile!...“ Nobedad naised olid juba talumehelt koti ostnud, kuhu „hiilgus“ silmapilkiselt sisse mahutati, siis selga ja — edasi.

N.n. „Globe platsil“ asutati tribunaal, kuhu, kui ma õieti mäletan, seltsimehed Lüdigi, Krischi, Seileri ja wisti ka — Suuder kuulusid.

Kuid waewalt saadi sellega walmis, kui sõjawäe signaalid kostma hakkasid. Warsti paistsid puiestikust hallid mundrid. Osa rahwast pidi jooksu pistma, osa jäi aga kindlasti paigale.

Esialgu „wõtsid“ soldatid punase lipu kohtumõistmise koha juures ära, warsti toimetas agar naine lipu nende käest aga jälle tagasi.

Selgesti on mul meeles see jultunud ja ülestursunud pristawi nägu, kui ta mõne päewa pärast sõjawäepatrulli eesotsas linnas enese wõimu käis uuesti jalule seadmas...

* * *

Koosolek kooliselti saalis. Suurem osa kooslijatest on „Waldhofi“ wabriku töölised. Gotlieb Ast kõneleb ja püüab wahetewahel suure aisa-kella abil enda peale tähelpanemist tõmmata. Juhataja kohal asub Wolde-mar Lüdigi. Üks tööline sammub juhatause laua juurde ja räägib midagi tasakesti. Warsti teatab juhataja: „Eila andis kreisiülem lubaduse joowas-tawaid jookisid mitte Pärnusse wedada. Praegu tuli aga teade, et kaks wagunit kroonuwiina ja mõned wagunid õlut siia on jõudnud. Mis sellega teha? Kas ära häwitada wõi tagasi saata? ...“

Kui üks mees wastab saalitäis rahwast: „Ära häwitada! ... Ja kohe asutakse seda otsust täide saatma.

Wiinawagunite ukсед on warsti lahti. Pisut täbaram on õllewagu-nitega. Aga ka siin leitakse nõu. Pikem „poom“ tuuakse kohale ja warsti on wagun küljeli ...

Kõrgelt pritsib keswamärg katkilöödud waatidest ja lõbusalt woolab „tuliwesi“ uulitsarenni mööda jõkke ...

Elawalt jäi mulle üks halli gümnaasiumimundriga noormees meelde, kes waprasti pudeleid häwitas ... Räägitakse, et Waldhofi töölised enda-waheliste korjandustega noortmeest õppimises aidata tahtnud, et sellest mehest eesti töölisteklassile kah head loodetud ... Kuid sellest noorest-mehest kaswas wälja meile hästituntud „demokraat“ Jüri Wilms ... Sel-leks Wilmsiks mis ta praegu on (teda enam ei ole — sai surma. — Toim.) sai ta kuulu järele siis — tööliste kopikate abil ...

* * *

„Maha werega wõietud troonid“ ... — see wägew wabadusehümn kostab silla poolt. Ruttan waatama. Pikk, peenlane Wana-Pärnu mees Hermann Willems on endale patrulli organiseerinud ja käib sellega kon-toreid kinni panemas ja streikiwatele töölistele abiraha kogumas. Betti kontorist saadi 10 rubla, Diksa juurest — 20 rubla; suurt waewa maksis meestele, kuni nad wana spekulandi ja töölistekurnaja Marihingi kätte said. Läheneti miljonär Ammende kauplusele. Uksele ilmus raswaläinud eesti saks Jaan Kibe ja hakkas appi karjuma. Soldatite patrull lähenebki, ja — Willemsi „rügement“ on laiali ...

* * *

Õudsed on mälestused sellest ajast ... Ei tahakski neid enam meelde tuletada, kuid — tahes ehk tahtmata kerkiwad nad waimusilma ette.

See oli proow: hirmus — ühtlasi aga ka wäga tarwilik proow. Proow, milleta meie, wõib olla, praegu käsil olewat hiiglasuurt ühiskonna ümber-ehitamist läbi poleks wiinud.

Sellepärast, au teerajajatele!

(„Tööline“ nr. 13, 31. jaanuaril 1918. a.)

Muljed punastel päwadel Tartus

I.

Mida hirm kõik teeb. Hirm selle „suure tumba“ eest, kes korraga kõnelda võib! Hirm selle seotud hiiglase eest, kes oma ahelad äkitselt katkestab.

Wärwihaiged meie üliõpilaste seas elawad mitu päewa riiwitud ja lukustatud uste taga. Uste ette on kummutid, kapid, lauad ja toolid weeretatud. Akende ees seisawad wahid, rapiirid ja rewolwrid kõigil käes. Ise aga lõdisewad ja peawad sosistades omawahel wiimase tunnikese üle aru . . .

II.

Üks kaitsewäe pealik on kõik oma teenijad ja ümardajad hambuni sõjariistu pannud — ligi paarkümmend inimest . . . Maja ees karauulitab gorodowoi. Iga akna, iga ukse, iga ahjusuu ja põrandaprao ees seisab waht . . . Rewolwer on kaitsewäe kindralil sängis, teine sängi laua peal, kolmas käes . . . Toatüdruk paneb hommikul woodit kinni — rewolwer kukub padja alt maha ja läheb lahti. Peaaegu oleks werine õnnetus sündinud . . .

Maja on kaitstud nagu Port-Artur jaapanlaste wastu. Ka pole ümberpiirajaid weel kuskil näha. Ainult „Marseljeese“ helisid on wahel kuulda. Sellest hoolimata paneb wärisew wägimees, kes oma wapra au ja weel waprana sulega Balti kasakawäe kokku aitas wahwastada, salaja maale putku.

Südametunnistuse piinad kihutasid mehe redusse . . .

III.

Rüütli uulitsa nurga peal seisab salk ohwitserisid, kui rewolutsiooni-rong mööda läheb. Punased lipud lehiwad, mürisewad hüüded kajawad: „Kadugu isewalitsus! Elagu wabadus!“ Muusikakoor mängib rewolutsiooni wiisi; ohwitserid tõstawad nagu üks mees käed kõrwa äärde ja annawad nendele au, kelle kohta nad ainult patriootilist waenu tunnud ja sõna „tuld“ tarwitanud.

Ja see oli sõjawäe muusikakoor, kes punase rongi tipus „Marseljeeset“ pörutas! Rahwas käskis, ja sõjawägi kuulis sõna. Wõim, wägi, walitsus oli uimastusest ärganud rahwa käes. Tühine hädawabandus sõjawäe ülemuse poolt pärast, nagu oleks muusikakoor rahwa nõuet ainult sel arwamisel täinud, et ta meealewaldust „isamaaliseks“ pidanud. Nägi ju linna sõjawägi ainult punaseid lippusid ja koor mängis tõrkumata „Marseljeeset“, et linn rõkkas . . .

Missugust isandat politseigi 18. oktoobril teenis, selgub sellest, et politsemaja aknast rewolutsioonirongi lähenemisel punane lipp wälja pisteti ja kõigest wäest „isewalitsus kadugu“ kisendati. Ja siis nähti üht politseiülema, kes punastele lippudele niisama enesesalgawalt au pakkus, nagu ohwitserid Rüütli uulitsa nurgal. Isewalitsuse asemel teeniti politsei ja sõjawäe poolt nüüd rahwawalitsust, kuni Pihkwast sõjawäge juurde oli toodud . . .
(„Uudised“ nr. 85, 4. nowembril 1905. a.)

Wiimne tee^{*)}

Waikne hommik, kõik nii waga,
waewalt tõusnud päikse kiir.
Aga wali sõjakohus
ohwrid surmale ju wiib.

Eemalt, kaugelt kostab mürin,
tummalt kõnnib linnawaht.
Warsti, warsti jälle kustub
ühe elu küünla taht.

Eemalt tõld ju silma paistab
sõjameeste ringi seest.
Tõlla aknast waatab mees,
kelle silmad märjad weest.

Ohkamine ohwri rinnust
tasa saab nüüd kuuldawaks.
Jumalaga jäägu minust
kõik maailm nüüd jäädawalt.

Surma platsil tõld jääb seisma,
uks saab kiirelt awatud.
Raude kõlinal seest wälja
astub mees, näost kahwatand.

Eemal seisawad kaks mända,
nende kõrwal surnu rist.
Sõjamehed hüütaks ritta,
ohwri wõetaks rauad käest.

Ohwer mäna külge seotaks,
kätstakse weel paluda.
Wiimne kirst ta kõrwal seataks,
ohwer seisab liikmata.

Ohwri silmad kinni seotaks,
surma waikus igal pool.
Püssid winna kamandakse —
Ohwri rinnas . . . püssikuul.

Kogupauk ja ohwer langeb,
tume korin kuulda weel.
Aralt laskja silm weel langeb
õnnetuma rinnale.

Waikselt ohwer kirstu pandaks,
waikselt hauda kantakse.
Laskjad tasakesti hüüdwad
jumalaga igawest.

*) Eesopi kogutud luuletused, 1905. a.

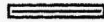
Mälestuseks

Mul silma paistab talu tare,
kus noores põlwes elasin,
kus rõhus orjus ränk ja kare,
kus silmawett ma walasin.

Nüüd praegugi weel walu sunnil
palg läbi walu naeratab
Ja ootab aega igal tunnil,
mil wabadus saab puhkema.

Weel kaugel paistab mõisa ware,
kus rüütlid pidu pidasid,
kus talupojad endi wara
ja kopkaid kokku wedasid.

Nüüd sellest trööstin ennast sugu,
silm pisarates naeratab,
et kord ka nende ajalugu
paar walust pilku mäletab.

Surma oda

Surm, kus nüüd sinu oda sai,
kus põrgu rõõm ja woli! —
Nii laulsid need, kel enne sind
nii wäga tarwis oli.

Ja kurwalt pea sa longu löid,
tööd oli üpris wähe.

Wast harwa mõne ohwri
said anda lopsu pähe.

Kui töötas inkwisitsioon,
kui löitsid tuleriidal.
Neid aegu sina wististi
küll mälestad ja kurdad.

Nüüd on su odal jälle tööd,
ja põrgu wõimud lahti.
Hulk kuradisi päewad ööd
Siin peawad klaperjahti,
Mil lõpeb sinu rööwisõit,
mil nüriks jäeb su oda,
mil wabalt jälle hingab maa,
mil lõpeb hirm ja häda.

Mil lõpeb kõik, ei karwa pealt
me suuda ette näha,
waid kindel on, et sinule
jääb pidu päewi wähe.

1917–1918. a.

Punakaardi organiseerimine ja võitlused

Keila lahingust ja sellele järgnewast ajast

23. weebbruaril 1918. a. sõitsin ühes teiste seltsimeestega Keilasse saksa okupatsiooniwägede wastu. Meie salgas olewatest seltsimeestest mäletan Hoopi, Rehat, komander Põldu ja Keilas surmasaanud Willem Rundstücki.

22. weebuari õhtul, kui Keila jaamast natuke maad olime mööda sõitnud, peeti meie rong kinni ja meid kamandati wagunist wälja, sest metsa poolt tulid mingisugused kogud nähtawale. Meie seadsime endid raudtee äärde lume peale walmis, et waenlasele wastu hakata. Kuid metsast tulijad olid meie madrused, keda mõni tund enne meid Tallinnast wälja saadeti ja Riisipere jaamas risttule alla wõeti (nagu pärast kuulsin, olid tuleandjad eesti hallparunite pojad). Nad taganesid ja tulidki niiwiisi meile metsast wastu.

Selle järele läksime wagunitesse ja sõitsime tagasi Keilasse, kus õõ wiibisime. Öösel käisin teistega maanteed mööda Wasalemma pool luurekäigul.

Teisel päewal, 23. weebbruaril, saadeti kolmanda linnaraiooni punakaart, sealhulgas ka⁴ mind, Wasalemma jaama, kust me ahelikus läbi metsa, mis raudteest mitte kaugel ei olnud, sm. Reha juhatusel Riisipere poole läksime. Raioon sai kaheks jaotatud, üks salk läks pahemalt poolt raudteed, teine paremalt poolt. Mina olin pahemalt poolt raudteeliini minewas salgas. Paremalt poolt liikuw salk langes selsamal õhtul wangi, kelle hulgas ka üks Haapsalu tööliste ja talupoegade saadikute nõukogu liige oli (nime olen unustanud). Edasi minnes kuulsime Keila poolt laskmist, kus lahinguid peeti. Meie saime aru, et olime sakslastest ümber piiratud.

Kui juba pimedaks läks ja me teed ei teadnud, läksime mitmesse elumajasse sisse teed küsima. Kuid igaltpoolt saime ühe ja sama wastuse, et igalpool olewat juba sakslased. Meie salgake lagunes. Wiimaks jäime seitsmekesi, kuus punakaardlast püssidega ja minu naine, sanitarina. Meie hulgas oli ka seltsimees Reha. Käisime mööda metsa eksides ringi. Wiimaks kuulsime koera haukumist. Läksime sinnapoole ja leidisime elumaja (oli waese saunamehe majake). Sellesse majasse jäime

puhkama, ta asus suurelt teelt kõrwal ja seal weel saklasi ei olnud. Sm. Reha ja üks teine seltsimees läksid öösel ära. Meie wiiekesi jäime ööseks sinna. Selgus, et olime 8—9 wersta Keilast eemal.

Teisel hommikul, s.o. puhkepäewal, läksime sealt wälja, kolm seltsimeest läksid eraldi, kuna meie kahekesi naisega Keila poole läksime. Tee peal üle põllu minnes lasti meile paukusid järele, mis aga meid ei tabanud. Arwasime, et meid tahetakse ainult hirmutada. Enne Keilasse jõudmist tuli meile Keila töölistemajast, mis jaamast ja lahinguplatsilt mitte kaugel ei olnud, üks naisterahwas wastu, kes hüüdis ja käega märku andis, et meie mitte edasi ei läheks. Läksime sinnapoole ja astusime nende majasse sisse. Ta hoiatas mind sinelis edasiminemise eest, öeldes, et „kõik, kes wene sinelis on, wõetakse wangi.“ Tema jutu järele olid teisel õhtul sakslasi juhatamas kohalised parunid ja nende pojad, kelle hulgas ka Keila kõstri poeg olnud. Kõik ninamehed olewat eesti keelt rääkinud, kuna ainult lihtsoldatid sakslased olnud.

Sealt läksime Keila kiriku juurde, kus kolmele surmasaanud sakslasele hauda kaewati. Et wahipostid teedele wälja olid pandud, kuna meil aga mingisuguseid isikutunnistusi ei olnud, siis ei wõinud me enam edasi minna.

Astusime sisse ka Keila kirikusse. Seal tänas papp Kukk „jumalat“, kes olewat „sakslaste abil neid hirmsate enamlaste käest ära päästnud“. Sealt wälja tulles läksime ka langenuid seltsimehi vaatama. Neil olid saapad jalast ära kistud, mõnedel sinelid seljas, mõned ilma, kuna öösel neile natuke lund peale oli sadanud. Et kuhugile minna ei olnud, siis läksime sinna tagasi, kus öömajal olime. Esmaspäewal jäi mu naine haigeks, mille tõttu sunnitud olime weel ühe päewa seal peidus olema. Kui keegi wõõras juhtus tulema, kaeti minu naine woodis tekiga kinni, ja mina läksin kambrisse wõi lauta peitu.

Teisipäewa hommikul hakkasime jalgsi linna poole minema, kuhu õhtupooleks jõudsim. Koju jõudes leidsime rüüstatud korteri eest. Rüüstamise olid eesti walged bandiidid läbiotsimisel toime pannud ja kõik mis kõlbulik tasku toppinud. Naise õe olid nad pantwangina kaasa wiinud. Koju oli ainult 72-aastane naise ema ja ka kaks last, 7 ja 8 aastane, jäänud. Ühe õo magasin kodus, siis tuli ennast warjama hakata. Teisel päewal pandi saklaste poolt jälle läbiotsimine toime, muidugi oma maja elanikkude pealekaebamisel (elasin sel korral Maakri uul. nr. 26). Sakslased läbiotsimisel mingisuguseid asju kaasa ei wõtnud, nad otsisid ainult sõjariistu. Nii käisid saksa soldatid iga päew mind taga otsimas. See tüütas meid wiimaks ära ja me läksime naisega ise jaoskonda. Sealt saadeti meid püsside wahel piiritusewabrikusse uurija juurde, ja sealt samuti püssitikkude wahel elewaatorisse. Elewaatoris trehwasin neid seltsimehi, kes esimesel õhtul wangi langesid. Elewaatorist wälja saades, tulin teise escheloniaga aprillikuul Petrogradi.

J. Kanter

Maria Kersmann
Narwa all langenud punawäelane.

Aleksandra Piion
Tallinna kommunistlise pataljoni, Sorksepa luurekomando punawäelane, teenis hiljemalt Ungari wäeosas kuulipildujana. Uuralis jälieta kadunud.

Palewere punakaardist Seisukorrast Läänemaal

Lääne maakond on üks pimedamatest nurkadest Eestimaal. Eesti hallparun wõis siin kõige raskemini oma töölisi eksploateerida. Seda massi lühikese aja kestel ümber kaswatada, talle selgeks teha, et ta ise walitsema peab ja peremees on, oli väga raske. Kuna ka Haapsalu linnas tööstusproletariaat puudus, sellepärast leidsid eesti tõusikkodanlased siin soodsa pinna oma esimese polgu koondamiseks, kelle silmapaistwamad tegelased olid polkownikud Tõnisson ja Põder ning kes käsikäes Kerenski-aegse Läänemaa „komissari“ Saarega ja Tompsoniga töötasid. (Saar oli Haapsalu lähedalt Taebla mõisa eestisoost omanik ja Tompson Wigalast mitme talu omanik ja esimese eesti walgete polgu moonaga warustaja).

Lääne maakonnawalitsus, kes peale kontrrewolutsioonilise Eestimaa walitsuse laiialajamist Tallinnas tegewuseta jäi, hakkas siin nüüd kontrrewolutsioonilisi jõudusid organiseerima nõndanimetatud kaitseliidu nimetuse all, nendele eesti walgete polgust püsse ja padruneid muretsedes.

Haapsalu maakonna täidesaatekomiteel läks wiimaks küll korda maakonnawalitsust laiali ajada, kuid Lääne maakonnawalitsuse esimeest Saart ei läinud siiski korda tabada. Ta reisis mööda maad ringi ja kihutas taluperemehi nõukogudewõimu vastu üles ning jagas neile sõjariistu.

Seega kaswas kontrrewolutsiooni jõud kiiresti. Meie jõud oli aga weel nõrk, waldades ei olnud weel punakaardit suudetud asutada. Ainult Paleweres üksi oli juba 60-meheline punakaart loodud. Kuid seegi oli nelja walla: Palewere, Witruka, Tagawere ja Seljaküla peale ära jaotatud.

Ühtaegu peab tähendama, et punakaardi organiseerimine jäi maal üldse väga hiljaks. Selle põhjuseks oli see asjaolu, et ei osatud kõiki võimalusi ära kasutada ja puudus veel usk oma jõu sisse. Samuti puudusid ka teadlikumad seltsimehed, kes asja kiiremini oleksid ajanud ja laialisemat organiseerimistööd teinud.

Siin ümbruskonnas, Seljakülas, oli ainult wanem parteilane sm. Wilhelm Olm, kes tegutses punakaardis ja oli wiimaks ka parteirakukese ja noorteühingu organisaatoriks. Ta langes wist 1918. a. Narwast wäljataganemisel.

P a l e w e r e s

Pärast weebruarirewolutsiooni läksin kohaliste hallparunitega kõwasti tülli. Mind „sõimati“ igalpool „Kiire“ meheks, saksa nuuskuriks jne. Hallparunite kaebtuse tagajärjel wangistasid mind sõjawäewõimud. Kuid ülekuulamisele ja läbiotsimisele ei leitud minu juurest midagi, mis „kahtlust“ oleks äratanud, ja sellepärast lasti mind wabaks, ning Tallinna kohtuuriija wabastas mind kõigist „kahtlustest“.

Uue pöörde wõttis asi aga Kerenski-aegse wallawalitsuse ümberwalimistel. Taluperemehed tahtsid omawahel wallawalitsust ilma maatameesteta ära walida. Kuid meil läks siiski korda ka maatamehi organiseerida, kes walimistel enamuse said. Ka mind waliti wallawalitsusesse. Sain kõige rohkem häáli. Kuid esimeheks ei juletud mind kui „Kiire“-meest panna, määrati esimehe abiks.

Sellest ajast peale hakkasid aga „Kiire“-mehed kehwikute seas lugu pidamist wõitma. Wene kui ka eesti asutawa kogu walimistel said enamlaste nimekirjad wallas suure hääleenamuse.

Peale Oktoobrirewolutsiooni, kui maatameeste ja wäikemaapidajate wallanõukogude walimised tulid, tahtsid ka hallparunid oma kandidaate läbi wiia, kuid meie tunnistasime nende nimekirjad tühjaks ja kuulutasime oma nõukogu walituks. Peale selle käisid nad Haapsalus täidesaatekomitee esimehe sm. Treufeldti juures kaebamas, kes neid aga jutule ei wõtnud.

Selle järele algas Läänemaal mõisate ülewõtmine. Esimesena tuli üle wõtta Palewere mõisa. Hommikul sõitis sm. Treufeldt Paleweresse, et abiks olla ja juhtida esimest tööd.

Et mõisat üle wõtta, selleks oli igaks juhtumiseks sõjariistus jõudu tarwis, et walgete wastupanekul neid murda. Kuid sõjariistu oli meil wähe. Läksime sm. Treufeldtiga, kellel nagaan oli, taluomanikkudelt sõjariistu ära wõtma. Saime kaks püssi ja 200 padrunit. Selle järele läksime wallanõukogu liikmetega Palewere mõisasse ja wõtsime ta üle, mingisugust wastupanekut ei olnud.

Järgmisena otsustasime üle wõtta Tagawere mõisat. Seal tuli meil kokkupõrge Eesti I polgu soldatitega, keda parun mõisa kaitseks oli toonud. Ka Saar oli selleks ajaks sinna sõitnud ja käsu annud, mõisat mitte käest ära anda. Olime nõrga jõu tõttu sunnitud sealt lahkuma.

Peale selle alles hakkasime kiires korras punakaardit organiseerima. Tallinnast tõime 50 püssi ja hallparunitelt wõtsime umbes 10 püssi ära.

Wahepeal aga saadeti juba Tallinnast punakaardisalgad mõisaid üle wõtma. Nüüd läks mõisate ülewõtmine kiiresti.

Haapsalu lähedal oli mõisaid üle võtmas ka Tallinnast saadetud sm. Jea. Ta sõitis ühel õhtul minu juurde Paleweresse ja nõudis kiiresti abi, et Oru mõisat üle võtta, sest temal oli vähe mehi kaasa antud. Mõisas oli aga umbes üks root eesti polgu soldateid ühe ohwitseri juhatusel, kes milgil tingimisel ei lasknud mõisat üle võtta. Kogusin umbes paarkümmend punakaardlast kokku, istusime regedele ja sõitsime sinna. Kesköö ajal piirasime mõisa sisse, tungisime järsku peale ja wangistasime ohwitseri, ilma et ta vastu oleks saanud hakata. Seega oli ka soldatite wastupanek murtud. Sel ööl panime sealkandis veel läbiotsimisi ja walgete kinniwõtmisi toime.

Kui Haapsalusse esimene Lääne maakonna nõukogude esitajate koosolek kokku kutsuti, siis ei olnud seal veel kõik wallad esitatud. Sotsiaalrewolutsionäärid, Bleimanniga eesotsas, tahtsid esimest waldade nõukogude koosolekut nurja ajada, samaks päewaks ülemaakonnalast endi koosolekut kokku kutsudes. Nende üleskutsete ja kihutustöö peale waatamata ilmus nende koosolekule ainult kaks äraeksinud isikut. Bleimann ise tunnistas, et temal ei ole maarahwa seas poolehoidu.

Teisele nõukogude esitajate koosolekule olid aga juba kõik wallad oma esitajad saatnud. Koosolek oli wäga elaw. Walitses täielik üksmeel, kusjuures palju tähtsaid otsusi vastu wõeti. Muu seas otsustati ka Eesti I polk ümber wormeerida ja teenistusse ainult töölisi ja külakehwikuid jätta. Selle täidesaatjaks määrati sm. Jaanus. Maakonna tribunaali waliti sm. Treufeldt, Kersa ja Müller.

Kontrewolutsiooniline pööre

Eesti I polgu mäss ja sakslaste sissetulek olid täiesti üksteisega seotud. Eesti tõusikkodanlus nägi igal sammul oma wõimu kadumist ja palus kabuhirmus sakslasi omale appi. Selleks oli neil sakslastega kindlaks määratud tunniaeg ja koht, kus nende pidulik kokkusaamine pidi olema. Seda tõendab ka see asjaolu, et Jüri Wilms autoga Tallinnast selleks ajaks Haapsalusse sõitis.

Paar nädalat enne sakslaste tulekut peeti Palewere lähedal ära salajane koosolek, et wõimu oma kätte haarata. Koosolekust wõtsid osa, nagu pärast selgus, hallparunid: Adu Heide, Taebla walla kirjutaja, Lääne-Nigula kiriku õpetaja, Markus, Palewere mõisa walitseja ja Saar, kellest eespool jutt oli. Koosolekul kirjutati palwekiri sakslastele, kellelt enamlaste vastu abi paluti. Palwekirjale korjati allkirju ja saadeti mõnesaja allkirjaga sakslastele. Peale selle olewat nad otsuseks teinud sm. Treufeldti Haapsalus ja Kersat Paleweres ära tappa, mida neil aga korda ei läinud täide saata.

Sel päewal, kui Eesti I polk Haapsalus wõimu oma kätte haaras, sõitsin öösel hiljaksjääwa rongiga Palewerest Haapsalusse. Umbes kella 12 ajal öösel jõudsin linna. Uulitsatel oli elaw liikumine, sõjariistus salgad jooksid mõõda uulitsaid kisades ja lärmitsedes. Rõõmustasin, arwates, et punakaart on Tallinnast meile appi tulnud. Kuid järelepärimisel selgus, et eesti soldatid wõtawad wene sõjawäelt sõjariistu ära.

Halba aimates ruttasin sm. Treufeldti korterisse. Uks oli kinni, kloppimise peale tuli majaperenaine ja teatas, et „nad“ sõitsid juba minema. Tahtsin ümber pöörata, et ära minna, kuid korraga nägin, et

olin kahest ohwitserist ümber piiratud, kes nägemata mulle selja taha olid hiilinud. Kuid samal silmapilgul ilmusid äkki sinna neli punakaardlast ja ma sain jälle wabaks.

Pimeduse tõttu läks meil korda linnast ära põgeneda mere peale ja sealt mööda jääd raudteejaama minna. Jaamast eemal leidsime rongi wene sõjawäega, kellelt sõjariistad ära olid wõetud ja keda ära saadeti. Selle rongiga sõitsime Haapsalust Tallinna, lootusega, et sealt kiiresti abi tuua. Hommikul Tallinna jõudes oli Olewiste rahwamajas parajasti koosolek, kus mitmesuguseid jutte sakslaste tulekust jne räägiti.

* * *

Keila lahingust ma osa ei wõtnud. Riisiperest taganedes jäime seitsmekesi Wasalemma maha, et Riisipere peale luurekäiku teha. Riisiperest leidsime wäikse salga sakslasi kuulipildujatega, kuna suurem jagu seisis Riisipere mõisas. Wasalemma tagasi tulles nõudsime Keilast abi Riisipere peale minemiseks. Meile tuli umbes 100 meest kuulipildujaga. Riisipere lähedal tõid luurajad teate, et Keila on meie seljataga ära wõetud. Taganesime wäikestes salkades, püüdes üle maantee pääseda, mida mööda saksa sõjawäed Tallinna poole liikusid. Suurem osa meie meestest langesid sakslaste kätte wangi, nendega ühes ka mina. Istusin elewaatoris. Aprillikuul läks korda ära põgeneda ja 9. aprillil olin juba Leningradis, Smolnõis.

Palewere punakaardlastest tulid mõned mehed ühes sm. Olmiga ära.

Sakslaste tulekul wangistati minu isa ja walla kooliõpetaja, isa istus ühes minuga elewaatoris. Isa lasti pärast wanaduse tõttu lahti.

W. Kersa

Wana-Suislepi walla punakaardist

W.-Suislepi wald asub Tarwastu kihelkonnas, Wiljandi maakonnas. Wiljandi maakond on majandusliselt jõukam maakond Eestis. Tarwastu kihelkond omakorda on ka üks jõukamatest maakonnas.

Siin on klasside wahed täiesti selged. Ühelpool — täisparunid ja hallparunid, teiselpool — moonakad ja sulased (küla proletariaat). Wiimased — suurem enamus, kelle hulka wõib weel lugeda käsitöölisi ja popse, kelledele kunagi tiin maad (riigi poolt wana soldatitele ja neile, kes „õige“ usku astusid) anti.

Parunid ja hallparunid eksploateerisid küla proletariaati halastamata. Tööpäewal ei olnud mingisugust piiri nii suwel kui talwel. Suwel — päewatõusust loojaminekuni põllul ja heinamaal, talwel — tule walgusel rehes wilja pekstes ja linu ropsides. Palgaks oli „prii söök“ (leib, räim ja hapu piim) ja „prii“ pastal. Rahapalka anti niipalju, et wõisid wiletsalt ihu räbalatega kinni katta. Moonakatele anti „prii söögi“ asemel näljamoos. Parunite ja hallparunite juures töötati kõige perega.

Niisugused järsud klassiwahed, klassi wastuolud ja majandusline kontrast kutsusid loomulikult ellu terawa klassiwõitluse.

Juba 1905. aastal wõtsid sulased ja moonakad wõimu oma kätte, mis aga weriselt maha suruti. Mitmed aktiivsed rewolutsionäärid surmati

ja paljud said witsanuhtlust. Oktoobrirewolutsiooniga algas uuesti otsekohene klassiwõitlus.

W.-Suislepis asusime kohe peale nõukogude walitsuse wäljakuulutamist punakaardi organiseerimisele. Organiseerimisele aitas aktiivselt kaasa Tarwastu walla täidesaatekomitee esimees ja punakaardi organiseerija sm. Sarw. Punakaardi wäesalka astusid wabatahtlikult küla proletariaat ja kehwikud (popsid).

Täpselt punakaardlaste arwu ei mäleta. On ainult meelde jäänud, et meid oli lõpuks 50 mehe ümber. Esimeseks tööks oli meil mõisate ülewõtmine ja mõisnikkude arreteerimine. Peale oma walla mõisate ülewõtmist aitasime ka piiriwaldade mõisaid üle wõtta (Uues-Suislepis ja Kärstnas). Kärstnasse sõitsime mitu korda selleks, et mõisnikku Andrupi tabada, kes end ümbruskonna hallparunite juures peitis, aga igakord läks tal korda meie eest ära libiseda. Andrupiga kaasas oli terve salk: walitseja, metsaülem ja mitu aktiivset hallparunite poega, sõnaga, walgete partisaansalk. Kuulu järele pidi neil kuulipilduja ja palju muid sõjariistu olema, nii et nad hambuni sõjariistus olnud. Igakord kui Kärstna punakaart teada sai nende asupaika, kutsus meid appi neid kinni tabama. Kuid alati põgenesid nad eest ära, ei julenud lahingut wastu wõtta.

Hallparunid (maaliitlased), kes Oktoobrirewolutsiooni algpäewadel passiivsed paistsid olewat, hakkasid pärastpoole aktiwiseeruma, salakoosolekuid pidama ja allkirju korjama palwekirjale Saksa walitsusele, et see neile appi tuleks ja punastest wabastaks. Sellest saime me pisi-tasa teada ja otsustasime neid arreteerida. Kuid meie imestuseks ei leidnud me nende nina mehi kedagi kodus. Tõusis kahtlus — kas ehk meie hulgas ei ole prowokaatorit? Prowokaator oli, ta tuli aga ilmsiks peale nõukogudewõimu kukutamist.

Maaliidu liideriks meie wallas oli Mihkli talu peremees, keisriaegne alaline walla kohtumees, hallparun Lipp. Aktiivseteks liikmeteks olid suure koha omanikud hallparunid: Mats Külw, Rantsu Eerik, Hans Nuut, Hans Kupits, Jaak Meos, Tanilas (endine wallakirjutaja) jne. Kõik need olid halastamatud tööliste kurnajad ja werised nõukogude waenlased.

Neilt maaliitlastelt, keda kodust ei leitud, konfiskeerisime osa wilja ja muud toidukraami ning jagasime puudustkannatajatele.

Huwitawaks silmapilguks meie punakaardisalga tegewuses oli walla täidesaatekomitee arreteerimine. See oli esimene täidesaatekomitee Wana-Suislepis, mille liikmeist mitmed olid, ehk küll wäikse koha peremehed, aga siiski parunite ja hallparunite sabarakud ja kaelakohtulised kelmid.

Wõim oli kohapeal. Walla piiridest ei lubatud midagi wälja wedada. Täidesaatekomitee liikmed asusid õõseti walwele ja konfiskeerisid kõigilt, kes näppu puutus, kõik ja jagasid oma keskel ära. Peale selle trahwisid rahaga, mille ka endale omandasid. Ise aga toimetasid osa konfiskeeritud kaubast turule ja spekuleerisid. Kannatajad pöörasid abisaamiseks punakaardi poole.

Kord oli täidesaatekomitee istang. Meie punakaardlased wiie mehega astusime istangu tuppä, komandeerisime „käed üles“, wõtsime sõjariistad käest ära ja arreteerisime kõik. Ülekuulamisel tunnistasid kõik endid süüdlasteks, mille üle sai protokoll tehtud. Arreteeritud täidesaatekomitee liikmed saatsime järgmise päewa õhtul Wiljandisse.

Sõitsime nendega Tarwastust läbi. Äkki kärgatati meile „käed üles“. Meie olime Tarwastu punakaardi poolt sisse piiratud. Sm. Sarw hüüdis minu nime, astus minu juurde ja kuulutas mind ja teisi arreteerituks. Pärisime, mis põhjal meid arreteeriti. Wastati, et „teie olete kontrewolutsionärid“. Läksime lähedalolewasse maija asja arutama. Selgus, et meie walla täidesaatekomitee esimees (nime ei mäleta) oli sm. Sarwele teadaande saatnud, nagu oleks W.-Suislepi nõukogude walitsus kukutatud ja walged wõimu oma kätte wõtnud, ja et neid wiiakse järgmisel ööl teadmata kuhu. Asja järele waadates sai meie punakaardi tegu heaks kiidetud ja sõit läks edasi Wiljandisse, kus ka arreteerimine heaks kiideti.

Kreisi täidesaatekomitee andis meile wolikirja, mille põhjal wõim wallas kuni uute walimisteni punakaardi kätte anti, walimisi wolitati ka meil läbi wiia.

See meie teguwiiis tõstis tuntawalt nõukogude walitsuse ja punakaardi autoriteeti. Uude nõukogusse waliti suures enamuses punakaardlased. See oli umbes jaanuarikuu keskel.

Weebruarikuu lõpul saime kiirkäskjala kaudu päewakäsu, kus teatati, et saksa wäed on saartelt suurele maale tunginud ja liiguwad edasi. Meile kirjutati ette: Saatke 24 tunni jooksul Wiljandisse 50 sõjariistus punakaardlast täidesaatekomitee korraldusele. 50 meest me kokku ei saanud, saime umbes 30 mehe ümber. Ja järgmisel päewal sõitsime Wiljandi poole. Linna ligidal aga tulid meile lähedalolewate waldade punakaardisalgad wastu ja seletasid, et linnast on kõik nõukoguwalitsuse liikmed juba ära sõitnud ja iga silmapilk oodatakse saksa sõjawäge. Sõitsime tagasi koduwalda. Ei teadnud mis edasi teha.

Parajasti taganesid sel silmapilgul Tõrwa nõukogutegelased. Wallamajas olid sel ööl hallparunid nõu pidamas. Tõrwa tegelased ühes meie punakaardlastega kihutasid hallparunid laiali. Kutsusime punakaardlased, keda kätte saime kokku ja hakkasime hallparuneid püüdma. Need olid aga kõik lepikus — ühtegi ei olnud kodus.

Järgmisel ööl jõudsid juba saksa sõjawäeosad hallparunitele appi. Punakaardlased peitsid, kes kuhu sai. Sõjaseadus kuulutati igal pool wälja. Liikuda oli raske.

Kõik meie aktiivsed punakaardlased arreteeriti prowokaatori näpunäite järele. Meid tassiti Kärstna mõisa Andrupi juurde, kust meid edasi Wiljandi küüditati. Wiljandis istusime mitmes kohas kinni.

Meie wallast arreteeriti 16 punakaardlast. Pärastpoole wabanes neist osa hallparunite koosoleku otsuse põhjal. (Saksa sõjawäewõimud andsid peremeeste koosolekule otsustada, keda priiks lasta ja keda jäädawalt ära anda). Wiljandist saadeti osa „äraantuid“ Wenemaale, osa aga Naissaarele. Naissaarel olejaid wabastas Saksa rewolutsioon.

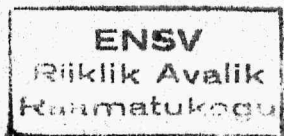
Wana-Suislepi punakaart täitis ausalt oma rewolutsioonilist kohust kuni lõpuni ja näitas parunitele ja hallparunitele oma jõu ülekaalu sellepeale waatamata, et nad wõisid meie ridades juudase leida.

Wana Suislepi walla punakaart näitas selgesti, et hallparunid ilma saksa sõjawäe abita millalgi wõimu juurde ei oleks pääsenud ja nad oleks likwideeritud, kui klass.

A. Luht

Rariteet

48

12071

Lehtse walla, Järwa maak., punakaardist

Organiseerimine

Lehtse punakaart loodi enamlaste partei Lehtse osakonna ja walla nõõrahwa nõukogu algatusel 1917. a. nowembrikuul. Kõlgepealt astusid punakaardisse parteiliikmed ja agaramad parteitud töölised ning maata-mehed.

Esialgul oli punakaardis 15 meest. Juhatajaks oli Haabmets. Pärast-poole aga, kui juba walla piirkonnas olewad mõisad ja tööstusettevõtted said üle võetud ning mõisakomiteed loodud, astus ka palju mõisatöölisi punakaardisse. Nii oli enne sakslaste tulekut umbes 30—40 meest puna-kaardis.

Punakaardi tegewus

Wabadel tundidel ja puhkepäewadel peeti laskmise ja muid sõja-wäelisi harjutusi. Punakaardi peategewuseks oli aga walla täidesaateko-miteele mõisate ülewõtmisel abiks olemine.

Lehtse walla piirkonnas oli 10 mõisat ja abimõisat, mis kõik Lehtse punakaardi abil üle võeti, peale Pruuna mõisa, kus mõisa rentnik ühes oma sabarakkudega (walitseja, kubjad, kärnerid jne) wastu hakkasid. Neile oli mõisnik ka sõjariistad annud. Et omal jõudu wähe oli, siis kutsusime Tallinnast abi. Sealt saadeti meile neli punakaardlast. Kuid ka sellest jõust oli wähe, et mõisale peale tungida. Põõrasime wene ratsawäeosa poole. Sealt saadeti meile 10—15 ratsawäelast abiks. Tegime nüüd wastupanijatele ettepaneku heaga alla anda, wastasel korral ähwar-dasime sõjariistu tarwitusele wõtta. Sellejärele andis mõisnik alla, kus-juures meie peastüdlased wangistasime. Osa neist lasti pärast wallamajas ülekuulamist lahti, kuna parun ühes walitsejaga, kui wastuhakkajad, Tal-linna sai saadetud.

Peale mõisate ülewõtmise pidas punakaart korda raudteejaamade juures (Lehtses, Jänedal, Aegwiidus) ja ei lasknud waheltkauplejatel ja spekulantidel kaupu wälja wedada. Samuti peeti ka walwet teedel, et metsamaterjali ei warastataks. Ühtlasi pandi ka wiinapõletajate ja mõi-sate helnawaraste juures läbiotsimisi toime jne.

Mis sõjariistadesse puutub, siis sai Lehtse punakaart algul 15 jaa-pani püssi Tallinnast. Pärast saime ka mõisatest püsse, rawolwreid ja mõõkasid. Lõpuks toodi meile Tallinnast weel 30 wene püssi ühes pad-runitega. Sõjawäepüssid olid punakaardlastele ühes wastawa tunnistusega allkirja wastu wälja antud.

Punakaardi tegewuse lõpp

Sakslaste Tallinna tulekust ei olnud meil algul mingisuguseid tea-teid. Kui aga kindlasti teada saime, et sakslased on Tallinnas wõimu-mehed ja neid iga silmapilk ka Lehtsesse on oodata, kuna wastupane-kuks wäljawaated puudusid, tegime korralduse sõjariistade peitmiseks, et saksa sõjawägi neid ei saaks kasutada.

Sakslaste tulekul wangistati paljud punakaardlased, kes kuni nende äraminekuni wangilaagris olid.

Otto Malmberg

40070

Hind 60 kop.

„Пролетарская революция в Эстонии“

(на эстонском языке)

Из-во «КЮЛЬВАЯ», Ленинград 31, ул. 3-го Июля, дом № 48 .

Ленинградский Областлит № 15760. — Тираж 500. — Изд. „Кюльвая“
Типография „Кюльвая“, ул. Дзержинского 49. Заказ № 1763

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU